

Hans Modig
Sven Rydberg

Vikmans hyttan

ett fall
för
Åslingdoktrinen

SNS-debatt

Vikmanshyttan

Ett fall för Åslingdoktrinen

Vikmanshyttan

Ett fall för Åslingdoktrinen

Hans Modig och Sven Rydberg

Studieförbundet Näringsliv och Samhälle

© Hans Modig, Sven Rydberg och
Studieförbundet Näringsliv och Samhälle
Tryckt hos Kristianstads Boktryckeri AB, 1981
Omslag av Bengt Göthberg, Artmen
ISBN 91 7150 212 2

Studieförbundet Näringsliv och Samhälle
Sköldungagatan 2
114 27 Stockholm
Telefon 08/23 25 20

SNS – STUDIEFÖRBUNDET NÄRINGS LIV OCH SAMHÄLLE

är en ideell sammanslutning av enskilda personer inom svenskt näringsliv, fristående från politiska partier och intresseorganisationer. Genom vetenskaplig forskning, konferenser samt studier och debatt i lokala grupper vill SNS sprida kunskaper om ekonomiska och sociala förhållanden, stimulera till positiva insatser i arbets- och samhällsliv och till individuella ställningstaganden i den allmänna debatten.

Innehåll

Förord 7

Litteratur 9

Inledning (Hans Modig och Sven Rydberg) 11

Vikmanshyttan i ett näringspolitiskt perspektiv 14

Varför strukturuomvandling? 14

Från arbetskraftens rörlighet till företagens 15

Problemen 19

Specialstål 20

Vikmanshyttan 23

1 Vikmanshyttans omvandling – en återblick

(Sven Rydberg) 24

Upptakten 24

Offentliggörandet 27

Den första reaktionen 30

Åslingdoktrinen 35

Arbetet på nyetableringar börjar 37

Den fortsatta debatten 40

Åslinggruppen 42

Begynnelsen av 1977 43

Åslinggruppens slutrapport 46

Initiativ i marginalen 50

Tvärgruppen 50

”Wikmanshyttans uppgång och fall” 53

ABFs studiecirklar 54

Prototypstålverket 55

Utställningen 58

Fortsatt verksamhet 59

Stigande optimism 60

Avstamp för ett nytt Vikmanshyttan 65

Utvecklingen 1978 66

Omdaningen fullföljs 70

2 Erfarenheter från Vikmanshyttan (Hans Modig) 72

Åslingdoktrinen och dess effekter 72

Beslut om nedläggningar	75
Effekter av strukturiomvandlingen i Vikmanshyttan	77
Kan strukturproblemen lösas med tidigare information och bättre planering?	79
Slutsatser	80

Förord

Hösten 1976 beslöt Stora Kopparberg att lägga ned stålverket i Vikmanshyttan. Nedläggningen blev det första stora fallet på den nye industriministern Nils G Åslings bord, och den s k Åslingdoktrinen om företagets ansvar för sysselsättningen formulerades.

Fallet Vikmanshyttan blev inledningen till en intensiv och långvarig debatt. Det har av somliga framhållits som ett exempel på kapitalistisk maktfullkomlighet, av andra som föredöme för hur ett stort företag med samhällsansvar löser problem vid strukturförändringar.

Svensk industri kommer med visshet att möta kraftiga strukturförändringar även i framtiden. Det stora företagets ansvar för sysselsättning och för hela orters överlevnad kommer – om kanske inte exakt i Åslingdoktrinsens form – att vara aktuellt även under 80-talet. Erfarenheterna från Vikmanshyttan är intressanta och viktiga och ger lärdomar av betydelse för framtiden.

Den uppmärksamhet som Vikmanshyttan rönt, inte minst i flera böcker och skrifter, är berättigad. Det har dock hittills saknats en beskrivning och analys ur bolagsledningsperspektiv – Stora Kopparbergs perspektiv. Den här boken vill den här boken bidra till att fylla.

SNS kommer under de närmaste åren att ägna en hel del intresse åt industripolitiska frågor. Den här boken är därför den första i en serie industripolitiska analyser och debattinlägg från SNS.

Fil dr *Hans Modig*, docent i ekonomisk historia vid Uppsala universitet, och fil dr *Sven Rydberg*, tidigare informationsdirektör i Stora Kopparberg, har skrivit boken. Modig har huvudansvaret för avsnitten Inledning och Erfarenheter från Vikmanshyttan. Rydberg har skrivit avsnittet Vikmanshyttans omvandling – en återblick. I dis-

kussionerna kring bokens uppläggning och innehåll har dessutom från SNS deltagit Gunnar Eliasson, Ingemund Hägg och undertecknad.

Stockholm i januari 1981

Bengt Rydén

Litteratur

Axelsson, B – Berger, S – Hogdal, J, *Vikmanshyttan: lära för framtida bruk*, Arlöv 1980

Axelsson, B – Håkansson, H, *Wikmanshyttans uppgång och fall*, Lund 1979

Axelsson, R – Löfgren, K-G – Nilsson, L-G, *Den svenska arbetsmarknadspolitiken under 1900-talet*, Lund 1979

Beckeman, J, *Konjunkturutvecklingen*, stencil 1980-09-11, Jernkontoret, Stockholm

Boston Consulting Group, *En ram för svensk industripolitik*, Uddevalla 1980

Bäck-Wiklund, M, *Rapport från PA-rådet 0085/75*

Carlsson, B m fl, *Teknik och industristruktur – 70-talets ekonomiska kris i historisk belysning*, IUI, IVA, Stockholm 1979

Ds I 1977:3, *1977 års specialstålutredning*

Ds I 1980:5, *En utvärdering av DIS-systemet*

Ds I 1980:17, *Att utveckla en långsiktig industripolitik*

Ds I 1980:80, *Att utveckla en långsiktig industripolitik, några specialstudier*

Ds Ju 1979:1, *Vägar till ökad välfärd, Betänkande av särskilda näringspolitiska delegationen (Bjurelrapporten) En debatt om företagets sociala ansvar, Aktiespararnas skriftserie 1977:4*

Ericson, B, *Huggsexan*, Helsingborg 1979

Gonäs, L m fl, *Emmabodarapporten*, Arbetslivscentrum 1979:1

Kilander, K, *Intressepolitik, företagsäggande och löntagarfonder*, SNS, FoS 1980:3

Les réstructurations industrielles et les hommes, Institut de l'Entreprise – C.N.P.F., Paris 1980

Lindbeck, A, *Svensk ekonomisk politik*, Stockholm 1969

Maunsbach, T – Mårtensson, B, *Stora Kopparberg, Söderfors och Vikmanshyttan*, stencil, KTH 1976:9

Nilsson, C, *Arbetsmarknadens anpassningsproblem*, i

Lundberg-Rydén, *Svensk ekonomisk politik. Lärdomar från 70-talet*, SNS, Kristianstad 1980

Otterbeck, L, *Framåt Sverige*, Lund 1979

Rapport 1976-11-03 från den särskilt tillkallade gruppen angående Vikmanshyttan (Åslinggruppen), stencil

Rapport 1977-04-25 (slutrapport) från den särskilt tillkallade gruppen angående Vikmanshyttan (Åslinggruppen) stencil

SIND PM 1978:5, *Strukturomvandlingen och den internationella konkurrensen*

SOU 1977:15, *Handelsstålindustrin inför 80-talet*

SOU 1978:60, *Arbetsmarknadspolitik i förändring* (EFA)

SOU 1979:24, *Sysselsättningspolitik för arbete åt alla*

SOU 1979:90, *Regional arbetsfördelning inom industrin En forskarrapport*

Stjernqvist, O, Bäst som skedde i Vikmanshyttan, Falu Kuriren 1980-08-20

Svensk järnhantering i diagramform, stencil 1980-04-08
Jernkontoret

Söderström, H, Åslingdoktrinen, *Ekonomisk debatt* 1977:3

Vikmanshyttan 25 november 1977, broschyr utgiven av Stora Kopparbergs Bergslags AB

Åsling, N G, *Industrins kris och förnyelse*, Helsingborg 1979

Inledning

På hösten 1976 blev Vikmanshyttan riksbekant. Samhällets enda industri, stålverket, skulle läggas ned. Debatten om huruvida beslutet var riktigt ur industrins, samhällets och de direkt inblandades synvinkel och om vilka åtgärder som lämpligen borde vidtas blev het och långdragen och fördes från i svensk samhällsdebatt i viss mån nya utgångspunkter. Den pågår fortfarande och kan väntas få ny aktualitet med en ny konjunkturavmattning i sikte. Det är därför viktigt att dra lärdom av erfarenheterna från Vikmanshyttan.

Demonstrationer arrangerades. En utställning gjordes, debattprogram sändes i radio och TV. Skrifter författades, av vilka de mest uppmärksammade är Axelsson-Håkansson, *Wikmanshyttans uppgång och fall* (1979) och Maunsbach-Mårtensson, *Stora Kopparberg, Söderfors och Vikmanshyttan* (1976). Dessutom har Axelsson m fl, *Vikmanshyttan – lära för framtida bruk* kommit i slutet av 1980.

Vikmanshyttan blev ett begrepp. Man kan fråga sig varför. Utvecklingen där var inget unikt. Att strukturomvandling orsakar nedläggningar var inget nytt. 50- och 60-talens politik hade t o m gått ut på att påskynda strukturomvandlingsprocessen. Men en annan inställning började göra sig gällande.

Vikmanshyttan blev det första fallet i en serie som drabbade svensk stålindustri från mitten av 70-talet. Därefter följde t ex Horndal, Olofström, Hälleforsnäs, Spännarhyttan och Surahammar, alla relativt små orter och sårbara ur sysselsättningssynpunkt. De är också orter av en typ som det finns gott om i Sverige.

Krisen i Vikmanshyttan råkade sammanfalla med regeringsskiftet 1976. Beslutet om förhandlingar mellan Uddeholm och Stora Kopparberg om samgående mellan deras specialståldivisioner, vilket skulle leda till Vikmanshytt-

tans nedläggning, offentliggjordes precis vid regeringsskiftet. I samband med den därpå följande debatten om Vikmanshyttan myntades begreppet Åslingdoktrinen efter den nyttillträdde industriministern. Den kan beskrivas som ett slags kodifiering av den under 70-talet framväxande förändrade inställningen till vad som borde ske och göras vid strukturomvandlingar. Stora företag hade ett moraliskt ansvar för att skaffa fram nya arbetstillfällen i samband med nedläggningar. Arbetstillfällena skulle flytta till arbetskraften och inte tvärtom.

Tidigare hade Vikmanshyttan knappast låtit tala om sig. Samhället var ett typiskt järnbruk bland många. Järnframställning på platsen har kunnat spåras ungefär 500 år tillbaka i tiden. Läget hade en gång bestämts av ett mindre vattendrag med för äldre teknik lagom tilltagna forsar och av närheten till järnfyndigheter, främst i Bispberg, och skog. Som på många andra bruksorter hade en yrkestradition med ett starkt inslag av kvalitetsmedvetande utvecklats genom åren. Järnframställningen var den axel kring vilken allting på orten rörde sig.

I trakterna kring Vikmanshyttan ligger ett halvt dussin nedlagda bruk. Även Vikmanshyttans egen existens hade varit hotad, senast i början av 20-talet. Överhuvudtaget har de senaste 150 åren för de svenska järnbrukens del präglats av starka omställningar. Förändrade tillverkningsmetoder, kvalitetskrav och marknadsförhållanden har lett till omstruktureringar och nedläggningar. Vid 1900-talets början hade omkring hälften av de närmare 60 masugnarna i Dalarna från 1800-talets mitt blåsts ner, samtidigt som i runt tal 40 av landskapets tidigare 60 hamnar tystnat. 1976 var Vikmanshyttan ett av sex järnverk i Dalarna.

Genom högre produktivitet och stigande inkomstnivå har Sverige på drygt 100 år omvandlats från ett fattigt jordbruksland till en modern välfärdsstat. Denna omvandling har förvisso inneburit plågsamma omställningar, men

målet, högre materiell välfärd, har ansetts viktigare och därför övervägt. Vad som ibland kallas struktumvandlingens välfärdsförluster väckte tidigare ringa offentlig uppmärksamhet eller organiserade protester.

Bilden har emellertid förändrats. Nedläggningar och omflyttningar har mött stigande motstånd.

En strukturförändring som innebär nedläggning av en industri drabbar ett stort antal människor på samma plats samtidigt. Det akuta omställningsproblemet blir därmed stort. I synnerhet bruksorterna blir sårbara eftersom de ofta domineras av en industrianläggning och ett företag. Vikmanshyttan blev en exponent för detta. Fallet Vikmanshyttan markerar också en förändring i synen på ansvars- och rollfördelning vid struktumvandlingar och de åtgärder som bör sättas in för att struktumvandlingens negativa konsekvenser skall lindras. Detta är principiellt viktiga problem för svensk industri som rönt betydande intresse av kritisk natur i debatten. Beträffande Vikmanshyttan har dock saknats en beskrivning utifrån företagsledningens perspektiv, Stora Kopparbergs. En sådan beskrivning är syftet med denna skrift.

I det följande placeras först Vikmanshyttan och händelserna där under senare hälften av 70-talet i ett näringspolitiskt perspektiv, varpå de problem utvecklingen i Vikmanshyttan aktualiserat redovisas. En kort beskrivning av specialstålindustrins utveckling i sitt internationella sammanhang och några fakta om orten Vikmanshyttan presenteras.

Huvuddelen av framställningen utgörs av en i stort sett kronologisk skildring av händelserna i Vikmanshyttan förknippade med stålverkets nedläggning med vissa kommentarer.

I ett avslutande avsnitt diskuteras de problem fallet Vikmanshyttan aktualiserat i ljuset av målkonflikten mellan kravet på struktumvandling i en marknadsekonomi och kravet på trygghet i anställningen.

Vikmanshyttan i ett näringspolitiskt perspektiv

Varför strukturomvandling?

Strukturomvandlingens problem har fått förnyad aktualitet i svensk ekonomisk debatt under 70-talet och framförallt dess senare del. En rad rapporter och utredningar om dessa och liknande frågor har publicerats (Bjurelrapporten, Boston Consulting Group, IVAs *Teknik och industristruktur, Framåt Sverige*, SIND PM 1978:5, LU 78 *Blandekonomi i kris?* SNS 1978, ERU SOU 1979:90, EFA SOU 1978:60). Därtill har kommit särskilda branschutredningar av vilka handelsstålutredningen (SOU 1977:15) och specialstålutredningen (Ds I 1977:3) är av störst intresse i detta sammanhang. Alla dessa rapporter och utredningar behandlar aspekter på näringslivets struktur och dess omvandling.

Strukturomvandling är ett mångtydigt och svårpreciserat begrepp som här inte närmare skall utredas. Det vanligaste betraktelsesättet är måhända att se strukturomvandlingen som förändringar mellan branscher eller sektorer inom näringslivet, t ex jord- och skogsbrukets tillbakagång och industrins ökade betydelse. Men strukturomvandling kan naturligtvis ske även mellan och inom enskilda branscher och företag.

Omvandlingens primära drivkrafter är efterfrågeförändringar på företagets eller branschens produkter, tekniska förändringar och förändringar i relativpriser.

Sveriges industrialisering har till stor del grundats på den råvarubaserade produktionen (järn och trä). Den förädlade delen av den råvarubaserade industrin har successivt ökat i betydelse. Grovt sett har detta inneburit att verkstadsindustrin numera är den dominerande industribranschen.

Ett typiskt drag för den svenska industrin är dess starka internationella inriktning. Den har förstärkts under de

senaste 20-årsperioden. Sedan första världskriget har exportens andel endast undantagsvis överstigit 20 procent. Exportens andel av BNP uppgick under senare delen av 70-talet till ca 25 procent. Denna utveckling är medveten såtillvida att svensk handelspolitik har som mål att främja fri handel. Frihandeln ökar naturligtvis också konkurrensen, vilket får till följd att de delar av industrin som inte längre är konkurrenskraftiga slås ut (t ex teko- och skoindustrin).

Företagen inom varje bransch är emellertid inte enhetliga på annat sätt än att de producerar varor av likartat slag eller av likartat material. Företagsbeståndet är inte heller stationärt. Nyetableringar, nedläggningar och fusioner är anpassningar till ändrade förutsättningar rörande marknader och produktionsbetingelser. Ett genomgående drag i en marknadsekonomi är dock att företagen för att kunna fortsätta att existera måste bibehålla eller öka sin lönsamhet. Endast därigenom kan krav på ökad eller ens bibehållen materiell välfärd upprätthållas.

Det som är till fördel eller nödvändigt för en bransch kan emellertid drabba enskilda arbetstagare och orter negativt. Det är mot denna bakgrund utvecklingen av arbetsmarknadspolitiken och utformningen av regional-, lokaliserings- och industripolitiken skall ses. Syftet är givetvis att söka lösa den målkonflikt som uppkommer genom strukturomvandling betingad av näringslivets ändrade förutsättningar och arbetstagarnas och enskilda orters eller t o m landsdelars krav på sysselsättning.

Från arbetskraftens rörlighet till företagens

Genom den solidariska lönepolitiken förordade fackföreningsrörelsen en tillväxt- och strukturomvandlande politik där samhället skulle ta ansvaret för uppkommande arbetsmarknadsproblem. Den solidariska lönepolitiken innebar

en klar ansvarsfördelning mellan företag, fackföreningsrörelse och statsmakter. Fackföreningsrörelsen skulle förhandla sig fram till löner som genomsnittsföretag kunde bära. Staten skulle klara den samhällsekonomiska balansen och genom arbetsmarknadspolitiken se till att arbetskraft slussades från icke bärkraftiga företag eller deladärav till mera produktiva.

Detta synsätt får genomslagskraft i den förda arbetsmarknadspolitiken från slutet av 50-talet. Konkret innebar detta att anslagen för rörlighetsstimulanser (flyttningsbidrag etc) och framför allt utbildning ökade kraftigt. Detta var flyttlasspolitiken.

I politiska termer motiverades den på följande sätt:

"Det ligger i den enskildes, näringslivets och samhällets intresse att strukturellt betingade omställningar ske snabbt och friktionsfritt. Särskilt rörlighetsfrämjande medel, omskolning och flyttningsstöd – medel som handhålls av Arbetsmarknadsverket – kan med avseende på detta intresse spela en strukturpolitisk roll. 1966 års arbetsmarknadspolitiska reformer innebar en förstärkning av dessa medel med sikte på att öka deras strukturpolitiska effekt. Utvecklingen på arbetsmarknaden sedan dess har skärpt trycket på arbetsmarknadspolitiken i det strukturpolitiska sammanhanget" (Statsverkspropositionen 1968).

I takt med avtagande tillväxt för industrin, ökad materiell välfärd, skatte- och transfereringspolitikens effekter och att allt större företag kom att drabbas av nedläggningar eller inskränkningar växte motståndet mot den rörlighetsstimulerande politiken. Arbetsmarknadspolitiken kompletterades med regional- och lokaliseringspolitik och med arbetsrättslig lagstiftning. I propositionen 1975/76:21 "Samordnad sysselsättnings- och regionalpolitik" anfördes:

"Kravet på en trygg och stabil sysselsättning har vuxit bland medborgarna. Arbetsmarknadspolitiken har därför successivt nydanats. Den första huvudlinjen för denna politik är att sysselsättningsproblem som har förorsakat

av konjunkturerna i första hand skall mötas redan inne i företagen. Den andra huvudlinjen är att söka möta problemen ute på arbetsmarknaden för dem som trots allt blir arbetslösa eller nytillträdande och som därför har särskilda svårigheter att finna arbete" (SOU 1978:60, s 49f).

Förskjutningen från full sysselsättning till trygghet i anställningen är tydlig, med reservationen att företagsstöd motiverades med konjunkturrella argument. Att skilja mellan strukturella och konjunkturrella problem är dock i akuta situationer knappast särskilt enkelt.

Regional- och lokaliseringspolitikens mål är att styra utvecklingen mot balanserad tillväxt främst ur sysselsättningssynpunkt. Till vissa delar har säkerligen denna politik varit lyckosam (SOU 1979:90 s 46ff). Den företagsinriktade stödpolitiken har säkerligen också bidragit till att minska den öppna arbetslösheten på kort sikt. Men detta tillsammans med trygghetslagarna och ett starkare intresse från företagshåll att ha en fast och stabil arbetsstyrka har lett till en stelare arbetsmarknad, där inslaget av företagsinterna arbetsmarknader ökat markant (Nilsson i Lundberg–Rydén, *Svensk ekonomisk politik. Lärdomar från 70-talet*, s 213).

Denna stela arbetsmarknad försvårar mera genomgripande förändringar. Företagsnedläggelser betingade av bristande lönsamhet leder till öppna konflikter, där kommunalpolitiker gör gemensam sak med de anställda mot stora företag, om sådana är inblandade och/eller statsmakten i syfte att förhindra nedläggning eller skapa nya arbetstillfällen på samma ort. Bl a detta har lett fram till att ytterligare ett politikområde vuxit fram – industripolitiken (Ds I 1980:17, s 15). Industripolitiken kompletterar således arbetsmarknads- och regionalpolitiken. Industripolitiken, som den utformades av den första regeringen Fälldin, innebär ett kraftigt ökat stöd till krisdrabbade företag i syfte att upprätthålla sysselsättningen. Den Fälldinska ministären förmedlade under två år 10 miljarder kronor i bransch-

stöd, 7 miljarder i lån och 13 miljarder i kreditgarantier. Industripolitiken innebar också ett ökat inslag av direkta förhandlingar mellan ansvariga politiker och enskilda företag, där förhandlingsläget fick avgöra villkoren. Ibland används termen "mygelekonomi" (Ericson, s 130ff och 143ff).

Den sysselsättningspolitik som utformades under 50 och 60-talen och som väsentlig förutsättning hade arbetskraftens rörlighet har från slutet av 60-talet successivt glidit över i en politik, där ansträngningarna att slå vak om arbetskraftens trygghet i anställningen och på orter blivit mera markant. Denna förändring av politiken har inneburit att nya politikområden vuxit fram. Arbetsmarknads-, regional- och lokaliseringspolitik samt industripolitik sysslar alla med olika aspekter av sysselsättningsproblemet. Inslaget av förhandlingar har blivit större och ansvarsfördelningen mellan fack, företag och myndigheter har blivit oklarare. Inte minst framkommer detta i Åsling doktrinen.

Denna utveckling är ingalunda typisk enbart för svenska förhållanden. I flera europeiska länder har såväl utvecklingsförloppet som den förda politiken i stort sett varit likartad. Utslagning av varv i Skottland och gruvor i Wales ledde till regionalt stöd för nyetableringar. Lucas arbetarnas åtgärder för att förhindra nedläggning av flygplanstillverkning då inga ersättningsarbeten skapades har lett till att arbetarna själva försökt skapa ett nytt produktprogram. Fiats föreslagna permitteringar i Turin och reaktionerna på detta är aktuella exempel på samma utveckling. Intressanta är också de franska försöken att från företagets synpunkt samla erfarenhet om hur omställningar skall klaras, inte minst där regionala sysselsättningsproblem aktualiseras (SIND PM 1978:5 s 58, *Les réstructurations industrielles et les hommes*).

Problemen

Syftet med denna skrift är att diskutera ett antal principiella problem med utgångspunkt i fallet Vikmanshyttan.

I Vikmanshyttan ifrågasattes den rollfördelning som tidigare gällt mellan stat och kommun å ena sidan och företag å den andra rörande ansvaret för sysselsättningen på orten, dvs gränserna för företagens sociala ansvar. Politiskt markerades detta med Åslingdoktrinen. Frågan är om den attityd som formulerades i "doktrinen" reellt innebär en ansvarsförskjutning mot företagen och vilka effekter detta får på kort och lång sikt för företagen.

I Vikmanshyttan gjordes en kraftsamling för att skapa nya sysselsättningstillfällen på orten. Ett nära samarbete utvecklades mellan myndigheter, fack och företag. Vad kostade detta och vilka blev effekterna? Hur fungerade samspelet mellan samhällsorganen? Vilka förutsättningar finns att under press skapa livskraftiga etableringar?

Vid nedläggningar kritiserar ofta företagen, dels för att berörd personal informeras för litet och för sent och har för litet inflytande över besluten, dels för att företagens planering är bristfällig, vilket leder till nedläggningar som uppfattas som onödiga. Även i Vikmanshyttan framfördes sådan kritik. De anställda och övriga berörda ansåg sig inte ha fått adekvat information tillräckligt tidigt. Nedläggningen av Vikmanshyttan avvek dessutom från tidigare planer. Hur bör beslut om strukturomvandlingar fattas? Kan problem förknippade med strukturomvandlingar informeras och planeras bort?

Dessa frågor diskuteras här mot bakgrund av en redogörelse för händelseutvecklingen i fallet Vikmanshyttan. De villkor som gäller för den starkt internationellt beroende specialstålindustrin är emellertid viktig för förståelsen av detta fall och kräver en egen kort beskrivning.

Specialstål

Vid Vikmanshyttan tillverkades huvudsakligen höglegerat stål – verktygsstål och snabbstål – för bl a stålbearbetande verktyg.

Skillnaden mellan handelsstål och specialstål ifråga om tillverkningsmetoder och marknadsföring är markant. Massproducerat handelsstål i standardkvalitet säljs av de svenska tillverkarna nästan helt på hemmamarknaden. Kvalitetsstålet, som kan vara av högst olika legeringsgrad och ha starkt varierande egenskaper, exporteras i stor utsträckning och betingar väsentligt högre pris än handelsstål, i genomsnitt tre gånger högre. Även inom specialstålindustrin föreligger självfallet strävan efter längre serier.

Specialstålets andel av Sveriges totala stålproduktion är cirka 30 procent, mätt i råstålsledet. Av stålindustrins totala leveransvärde är specialstålets andel betydligt högre eller 50 procent.

Mätt i antalet sysselsatta var specialstålindustrin 1976 ungefär dubbelt så stor som handelsstålindustrin. Då fanns omkring 36 000 anställda i landets specialstålverk. Specialstål tillverkades 1977 av åtta företag vid 24 verk. I elva kommuner svarade verken för 50 procent eller mera av industrisysselsättningen. Samtliga dessa kommuner är belägna i Mellansverige (Ds I 1977:3 s 3ff).

Specialstålindustrin präglades under efterkrigstiden och fram till slutet av 60-talet av kraftig volymtillväxt, ökad specialisering och internationalisering.

Tillväxten bromsades dock upp vid början av 70-talet. Den realiserade stålefterfrågan ökade i Sverige 1955–70 trendmässigt med 5,5 procent per år. Sedan början av 70-talet har den avtagit med 2,8 procent per år. Mönstret är likartat i de viktigaste OECD-länderna. Efterfrågans tillväxt gäller stålproduktionen totalt, men tendensen är densamma om än inte så kraftig för specialstålindustrin. 1974 års produktionsnivå för specialstål har inte uppnåtts senare på 70-talet (*Svensk järnhantering i diagramform* s

14, SOU 1977:15, s 27 f SIND, PM 1978:5, s 7 f).

Omkring 75 procent av den svenska specialståltillverknin-
gen beräknas gå på export räknat i värde. Sveriges
viktigaste exportmarknader är Västeuropa och USA. Ex-
portvolymen ökade kraftigt framför allt under perioden
1955–65. Den exportvolym som nåddes 1974 har emeller-
tid inte nåtts senare under 70-talet.

Trots minskad total efterfrågan i Sverige har importen
av specialstål till Sverige ökat sedan slutet av 60-talet.
Importen svarade 1977 för cirka en tredjedel av den totala
tillförseln av specialstål till den svenska marknaden. Im-
porten kommer från Västeuropa och i ökande grad från
Japan. Från Japan importeras främst rostfritt. 1968 svara-
de Japan för 2 procent av importen av rostfritt, 1975 hade
Japans andel ökat till 22 procent.

Priset på importen per kilo är avsevärt lägre än kilopri-
set på exporten, vilket indikerar att exportprodukterna
ligger högre kvalitetsmässigt sett. Den ökade importen
innebär dock att specialstål av lägre kvaliteter, vilka kan
betecknas som standardprodukter och som är av värde för
att utnyttja verkens hela kapacitet, bortfallit (Ds I 1977:3, s
21 f, Axelsson—Håkansson, s 141 f).

Utbyggnaden av kapaciteten för produktion av framför-
allt rostfritt stål i världen har varit kraftig sedan slutet av
60-talet. Detta gäller till att börja med Japan men även
västeuropeiska länder.

Stålintustrin, främst handelsstål men även specialstål,
har utpräglade skalfördelar. Betecknande är att rostfritt
stål, som tidigare var en specialstålprodukt, numera till-
verkas med handelsstålmetoder. Utvecklingen går sålunda
mot längre serier på smalare produktsortiment vid enskil-
da verk. Den utbyggda kapaciteten kombinerad med en
utdragen lågkonjunktur leder emellertid till prispress och
svag lönsamhet. Med hänsyn till den vikt de flesta rege-
ringar lägger vid stålintustrin är det heller inte förvånande
att olika politiska ingripanden för att styra handeln vidtas.

En sådan situation är naturligt nog bekymmersam för svensk specialstålindustri med dess exportinriktning.

Lönsamheten för svensk specialstålindustri har varit fallande sedan början av 60-talet (mätt som resultat efter avskrivningar i förhållande till totalt arbetande kapital). Fr o m 1975 och fortfarande är lönsamheten negativ.

Skälen till den bekymmersamma situation som sålunda inträtt för svensk specialstålindustri under 70-talet är dels att de svenska kostnaderna stigit relativt mer än utlandets, dels att de tekniska försprång och naturliga konkurrensfördelar Sverige haft successivt eliminerats. Specialstålverken är numera skrotbaserade. Legeringsmetaller importeras huvudsakligen. Även faktorn yrkesskicklig arbetskraft avtar i betydelse som en följd av mera automatiserade produktionsprocesser (Beckeman, s 1, Ds I 1977:3, s 29).

Den ogynnsamma utvecklingen för specialstålindustrin har givetvis lett till att företagsledningarna sökt finna lösningar för att bryta trenden. En sådan var försäljningen av Wikmanshytte Bruks AB till Stora Kopparberg 1966. Resultatet på stålsidan blev en produktuppdelning mellan de två specialstålverken Söderfors, som Stora Kopparberg ägde sedan tidigare, och Vikmanshyttan i syfte att få längre serier. Vidare kunde en nödvändig förstärkning av marknadsorganisationen realiseras genom samgåendet.

När ledningen för Stora Kopparbergs specialstålindustri utarbetade en plan för utvecklingen under åren 1976–80 blev den ett uttryck för samma slags strategi. En förutsättning var att marknadsföring och lagerhållning kunde förbättras, en annan att kapaciteten totalt kunde byggas ut.

Sett mot bakgrund av den alltför sjunkande lönsamheten och de diskussioner som pågick inom Jernkontoret var det i efterhandsperspektivet inte märkligt att en koncentration av specialståltillverkningen på verktygsstålsidan genomfördes då Uddeholm köpte specialstålverken av Stora Kopparberg. Detta innebar att två konkurrenter på den internationella marknaden slogs ihop, att deras gemen-

samma marknadsorganisation blev mera resursstark och att produktionen koncentrerades. Fusionen innebar nedläggning av tillverkningen i Vikmanshyttan.

Vikmanshyttan

Vikmanshyttan är beläget i Hedemora kommun, ungefär en mil väster om centralorten. 1976 hade samhället 1 200 invånare. De centrala delarna präglas av modern bebyggelse av gängse efterkrigsmodell, men här finns också äldre arbetarbostäder, industriminnen, herrgård och brukskontor. Under de senaste 100 åren har bruket haft fyra ägare. 1875 bildades Larsbo Norn AB, som bedrev verksamhet på fem olika orter. Fr o m 1900 skedde en koncentration till Vikmanshyttan. 1918 förvärvades hela aktiestocken i Larsbo Norn AB av Scania Vabis. Företaget försattes i konkurs 1921, och vid rekonstruktionen bildades Wikmanshytte Bruks AB. Den dominerande ägaren var Enskilda Banken och sedermera banken närstående intressenter. (Företaget introducerades på börsen under 50-talet.) 1966 förvärvades Wikmanshytte Bruks AB av Stora Kopparbergs Bergslags AB. Motivet för Stora Kopparbergs förvärv angavs vara att Vikmanshyttans skogar låg väl till i förhållande till bolagets övriga innehav. Vikmanshyttans tillverkningsprogram på stålsidan sammanföll i vissa delar med Stora Kopparbergs i Söderfors. Här fanns rationaliseringsvinster att göra. Motivet för försäljningen var det i denna bransch lilla företags obönhörligt sjunkande lönsamhet (Axelsson—Håkansson samt *Vikmanshyttan 25 november 1977*).

1 Vikmanshyttans omvandling – en återblick

Upptakten

Först en allmän bakgrund:

1975 beslöt Jernkontoret att en utredning skulle göras rörande specialstålindustrin. Syftet var att genom en analys av den faktiska situationen skapa underlag för en diskussion om en rationalisering av stålföretagens struktur, vilken i sin tur skulle kunna leda till förbättrad lönsamhet genom modifikationer av de olika verkens produktprogram.

Specialstålindustrin befann sig i kris. Stora Kopparberg var inget undantag. Trots försök att förbättra produktionsapparat, produktmix och marknadsföring och satsa på ökad FoU hade bolagets specialstålrörelse gått med förlust. Räknade man på åren 1973–augusti 1976, som kunde betecknas såsom en något så när fullständig konjunkturykel, hade verksamheten gått med en ackumulerad förlust av cirka 5 Mkr efter avskrivningar men före räntor, skatter och bokslutsdispositioner. Det arbetande kapitalet hade under samma period ökat med nära 200 Mkr till 400 Mkr.

Företaget hade dock ogärna velat ge upp. Försöken att förbättra läget vid bolagets två specialstålverk i Söderfors och Vikmanshyttan hade bl a tagit sig uttryck i att företaget fortsatt att investera i bägge verken.

För Vikmanshyttans del gällde det under tiden 1973 till augusti 1976 20 Mkr. Investeringarna hade rört ett kallvalsverk för smala band och en rad förbättringar i detaljer. Däremot hade man inte gett sig på de två tunga avdelningarna, valsverk och smedja. Sommaren 1976 var emellertid en utvecklingsplan godkänd och ombyggnadsarbete i smedjan påbörjat – en satsning beräknad till 7–8 Mkr.

I sitt sökande efter alternativ för att lösa specialstålverkens problem började Stora Kopparbergs ledning i anslutning till Jernkontorets övergripande specialstålutredning att på sommaren 1976 ta upp sonderingar med Uddeholm om ett eventuellt sammanförande av gemensamma resurser. Att just Uddeholm blev samtalspartner berodde på att detta företag tillsammans med Stora Kopparberg var landets stora tillverkare av verktygsstål. Det stod i detta läge ingalunda klart om någon överenskommelse skulle kunna nås. Därför togs heller ingen kontakt med utomstående. Utgångspunkterna för ett samtal om strukturrationalisering var enligt en sammanställning som Bo Berggren, då Stora Kopparbergs vice VD och tidigare chef för Specialstålverken, gjorde:

- 1 De svenska specialstålenheterna var internationellt sett för små. Dock kunde sägas att Uddeholms Hagfors på området verktygsstål och Stora Kopparbergs Söderfors, när det gällde den kvalitet av verktygsstål som kallas snabbstål, även internationellt sett var av tillfredsställande storlek. Vikmanshyttan var däremot en av de minsta enheterna i landet.
- 2 Personalkostnaderna hade stigit alltför högt och kompenserades ej av produktivitetsökning.
- 3 Svensk FoU stod ej i någon särklass, vilket tidigare varit fallet.
- 4 Marknadsföringskostnaderna var oproportionerligt höga.
- 5 Protektionismen började breda ut sig.

De diskussioner som fördes mellan Uddeholm och Stora Kopparberg låg i linje med de tankegångar som uttryckts av branschen, regeringen och facket och sammanföll med de intentioner som vägledde Jernkontoret i dess utredning.

Diskussionerna mellan de två företagen och de bedömningar som då gjordes visade på möjligheter till stora rationaliseringsvinster. På tillverkningssidan skulle de främst

ske genom att verktygsståltillverkningen koncentrerades till Hagfors med dess stora redan befintliga kapacitet, på försäljningssidan genom att förenkla den ofta förekommande dubbla organisationen. Rationaliseringarna beräknades medföra ett med 300–500 personer minskat behov i tillverkningen och en reduktion på försäljningssidan, särskilt i utlandet, med omkring 150 personer. Rationaliseringsvinsterna beräknades till flera tiotal miljoner kronor.

Å andra sidan var det uppenbart att ett beslut som innebar kraftiga personalreduktioner också skulle skapa stora sociala problem. Särskilt gällde detta Vikmanshyttan. All verksamhet som bedrevs där antogs kunna göras billigare och bättre på de andra två arbetsställena i fråga, Hagfors och Söderfors. Endast den nya kallvalsningsanläggningen i Vikmanshyttan ansågs ha en framtid.

När det gällde problemets sociala sida fann dock Stora Kopparbergs ledning att uppgiften i första hand var att se till att så stor del av en sund specialstålindustri som möjligt kunde räddas. Kunde ett samgående inte genomföras, skulle verksamheten vid samtliga de tre orter där specialstål tillverkades inom Stora Kopparberg och Uddeholm vara allvarligt hotad, vilket skulle medföra ännu större sociala problem. Samgåendeplanerna sågs därför som det primära sättet att ta socialt ansvar.

Samtalen mellan representanter för de bägge företagsledningarna gav positivt resultat. De bägge företagens VD, Gunnar Wessman och Erik Sundblad, uppsökte därefter statsråden Gunnar Sträng och Rune Johansson den 30 juli 1976. Där framlade de tanken på ett samgående. De förklarade också att företagen, om inga opåräknade problem tillstötte, var beredda att starta konkreta förhandlingar inom två veckor.

Reaktionen från statsråden blev principiellt positiv. Förslaget uppfattades som ett steg i rätt riktning. Statsråden såg frågan främst som ett kommunikationsproblem och ville därför att Uddeholms och Stora Kopparbergs beslut

fördes in som en del av en större överenskommelse, helst omfattande hela specialstålindustrin.

Statsråden ville också att bolagen skulle dröja med offentliggörandet av sina planer tills valet var över. Denna fördröjning var ur de förhandlande parternas synpunkt ogynnsam, eftersom risken att planerna skulle läcka ut därigenom ökade. Ett läckage skulle ha negativ effekt på marknaden. Det kunde uppstå tveksamhet hos kunderna om fortsatta affärsförbindelser med företag utan klar framtid. Det skulle också kunna skapa oro bland de anställda i ett läge då det inte fanns möjlighet att ge klara besked om vad planerna konkret skulle innebära för olika personalkategorier och enskilda personer. Att offentliggörandet uppsköts till efter valet medförde också att företagen sedermera beskylldes för att ha ägnat sig åt ett politiskt betingat taktiskt spel.

Vid ett sammanträde med Stora Kopparbergs styrelse den 13 september anfördes bl a:

”Om ett samgående sker, ligger det närmast till hands att Uddeholm som större specialstålstillverkare tar över hela ansvaret. Det måste anses uppenbart att framtiden för specialstålstillverkningen vid de båda bolagen var för sig är dyster. Bolagen orkar ej ensamma hålla forsknings- och utvecklingsverksamheten på en sådan nivå att de i framtiden kan upprätthålla internationell konkurrenskraft. Härtill kommer att kapitalförsörjningen för specialstålverken är mycket bekymmersam och att produktiviteten är förhållandevis låg.”

Styrelsens beslut blev att bemyndiga VD att fortsätta sonderingarna och att, om dessa gav positivt resultat, inleda samråd med de anställda.

Offentliggörandet

Valet den 19 september medförde borgerlig majoritet i riksdagen. Gunnar Wessman och Erik Sundblad uppvaktade ånyo statsråden, som satt kvar i expeditiionsregering-

en, och meddelade sin avsikt att nu gå ut med en kommuniké. Även den blivande industriministern Nils G. Åsling orienterades om planerna, så att beslutet var bekant såväl för den avgående som för den tillträdande regeringen när offentliggörandet skedde den 24 september.

Kommunikén innehöll, utom en kort redogörelse för bakgrunden till samtalen mellan Stora Kopparberg och Uddeholm och en presentation av verksenheter, ifråga följande avsnitt:

”De bägge företagens styrelser har beslutat att närmare utreda förutsättningarna för en samordning av verksamheten i syfte att göra företagens specialstålsindustri internationellt konkurrenskraftig. Samrådsgrupper tillsätts med anledning härav på respektive verksenheter. Berörda myndigheter på riks-, läns- och kommunplan har orienterats om utredningen. Det förutsätts att ett ställningstagande skall kunna ske inom två månader.”

Företagsnämnderna i Söderfors och Vikmanshyttan sammanträdde den 24 september och fick del av kommunikén genom dåvarande chefen för Specialstålverken, Björn Hessle. Senare på dagen lämnades meddelande till media. Företagsnämndernas arbetsutskott hade informerats den 22 och 23 september.

Vid sammanträdena med företagsnämnderna liksom vid den personliga orientering som representanter för olika samhällsinstanser hade fått före offentliggörandet hade man också nämnt att siktet var inställt på att Stora Kopparbergs specialstålrörelse skulle säljas till Uddeholm. Man hade också sagt att det var Vikmanshyttan som, sett ur sysselsättningssynpunkt, mest var i farozonen.

Samtidigt med de båda bolagens meddelande offentliggjordes även en kommuniké från Jernkontoret, som redovisade dess arbete med utredning om specialstålindustri och förutsättningarna för strukturförbättringar. Av denna framgick att Stora Kopparbergs och Uddeholms initiativ väl passade in i mönstret för Jernkontorets utredning.

Bolagsledningens uppfattning vid tidpunkten för kommunikén var att de anställda vid Specialstålverken skulle inse att ledningen hade vidtagit en åtgärd som ur ekonomisk synpunkt var ofrånkomlig, att syftet var att rädda så stor del av specialståltillverkningen som möjligt och att åtgärden därför även ur de anställdas synpunkt på sikt var fördelaktig. Om t ex status quo hade bibehållits skulle detta enligt bolagsledningens bedömning ha inneburit att en avveckling av Specialstålverken endast varit en tidsfråga.

Ledningen trodde också att de anställda i Vikmanshyttan skulle uppfatta att det visserligen skulle bli färre arbetstillfällen på platsen men att alla ca 440 anställda skulle få jobb, en del av dem, låt vara väsentligt färre – kanske bara 150 – fortfarande i Vikmanshyttan.

Man fäste stort avseende vid att man hade fått positiva reaktioner av såväl den sittande som den tillträdande regeringen. Man kunde också hänvisa till Jernkontorets allmänna plan, där ju en åtgärd av denna karaktär ingick som ett naturligt led.

Sammanfattningsvis innebar beslutet att de båda bolagsledningarna främst handlat med målet att klara stålindustrin inom de aktuella avsnitten på längre sikt och därmed också på längre sikt trygga sysselsättningen.

Specialstålverken hade dessutom i många år lagt ner stor möda på att hålla de anställda vid de två verken väl underrättade om den ogynnsamma ekonomiska utvecklingen i Söderfors och Vikmanshyttan. Särskilt i Vikmanshyttan var samrådsrutinerna väl utvecklade. Man hade bl a understrukt att Specialstålverken var den mest personalintensiva av Stora Kopparbergs verksamhetsgrenar och att inte minst det höga löneläget medförde att tillverkningen drevs med ökande förlust.

Samtidigt hade emellertid, som nämnts, investeringar gjorts i både Söderfors och Vikmanshyttan för att förbättra situationen. Det förelåg dock fortfarande ett ackumulerat investeringsbehov.

Ledningen för Specialstålverken hade därför utarbetat ett förslag till femårsplan för verksamheten, daterad den 14 maj 1976, som förutsatte ytterligare investeringar fram till 1980 med minst 150 Mkr jämte en ökning av rörelsekapitalet med 60 Mkr. Bolagsledningen hade inte tagit ställning till denna framtidsskiss. Vid ett sammanträffande Söderfors just vid den tidpunkt då planerna låg färdiga dvs i mitten av maj, var styrelsen mycket kritisk mot de av verksledningen presenterade tankegångarna. Ett av skälen var att de prognoser som legat till grund för planen redan då visat sig alltför optimistiska. De anställda uppfattade emellertid den framlagda framtidsskissen som ett reellt handlingsprogram. Något formellt besked om att planen bedömdes som orealistisk gavs dessvärre heller inte av bolagsledningen.

Eftersom denna plan sedermera ofta åberopades i debatten finns det skäl att citera ett stycke ur inledningen:

"Denna plan är ett uttryck för den starka viljan att befästa Specialstålverkens position som en lönsam och livskraftig enhet. Den är också ett uttryck för den tillit vi hyser till våra egna förutsättningar och vår egen förmåga att åstadkomma detta."

Specialstålverkens ledning ansåg också att företaget hade "en unik kombination av goda förutsättningar för en *egen* lönsam utveckling."

Verksledningen var optimistisk ännu några månader. Vikmanshyttan skedde nyanställningar så sent som i början av september. Platschefen bedrev ett målmedvetet arbete för att förbättra samarbetet mellan samhället och industrin. Han deltog även i ett kommunalt planeringsarbete som förutsåg en expansion av orten.

Den första reaktionen

Debatten kring nyheten om den planerade affären blev livlig. Att den blev negativ för Stora Kopparberg var na

turligt, eftersom det var vid företagets verk personalinskränkningar främst var att vänta. Det fanns också ett antal särskilda orsaker, som kan sammanfattas så här:

- 1 *Bolagets tidigare villighet att satsa.* Visserligen hade bolagsledningen år efter år framhållit Specialstålverkens otillfredsställande resultat men samtidigt gjort investeringar och uttalat sig i optimistisk riktning. De anställda var följaktligen psykologiskt oförberedda när nyheten kom. Den tidigare öppenheten blev en belastning, eftersom det visade sig att ledningen även arbetat med alternativ, om vilka den inte underrättat de anställda.
- 2 *Den oväntade lösningen.* Det har sagts att personalen både i Söderfors och i Vikmanshyttan hade varit inställd på en neddragning av antalet anställda och även kunnat acceptera en sådan. En lösning enligt den modell som nu föreslogs hade man tydligen aldrig tänkt på. Den kom som en överraskning.
- 3 *Det snabba samrådet.* Företagsledningens skäl för snabbhet kunde inte överskyla det faktum att de anställda inte skulle få tid att presentera något verkligt alternativ till den åtgärd ledningen föreslog.
- 4 *Nedläggningen av Vikmanshyttan utan klart angivande av alternativ sysselsättning.* Det faktum att det inte presenterades något konkret alternativ och heller inte med full klarhet angavs att verksamheten i Vikmanshyttan skulle läggas ner skapade, åtminstone hos en del av de anställda, ett intryck av att det kanske dock fanns någon utväg att rädda Vikmanshyttan som stålverk.
- 5 *Tidpunkten.* Att offentliggöra beslutet om planen just i samband med regeringsskiftet misstänkliggjordes som en manöver dikterad av politiska hänsynstaganden.
- 6 *Intern information.* Det faktum att chefen för Specialstålverken ensam uppträdde vid företagsnämndssammanträdena den 24 september uppfattades som negativt av sådana personer som såg ärendet som en ödesfråga av första rang.

Även om kärnfrågan, dvs nödvändigheten av rationaliseringar, godkändes av de anställdas organisationer och talesmän, kvarstod under den kommande debatten anklagelserna för bristande samrådsvilja och socialt ansvar. Bofagsledningens argument, att det var nödvändigt att först undersöka planernas bärkraft innan man gick till samråd, godkändes inte. Det är också uppenbart att det endast efter hand gick upp för de närmast berörda vad nyheten egentligen innebar för var och en personligen.

I den debatt som blommade upp lokalt i Vikmanshyttan var undergångsvisionerna för hela samhället det ledande motivet. I detta sammanhang spelade platschefen Tage Nordström en framträdande och positiv roll. Han hade i hög grad de anställdas öra. Konsekvent hävdade han en optimistisk syn och försökte avdramatisera situationen.

Dala-Demokraten hade den 28 september en artikel under rubriken "Oro och ovisshet i valsverket", där ingressen lydde:

"Platschefen i Vikmanshyttan, Tage Nordström, delar inte de anställdas uppfattning om ett nedläggningshot mot bruket." – "Det är en förhastad slutsats", säger han. "Bland de alternativa lösningar till lönsamhetsproblemet här har man dragit den yttersta och värsta. Vi har ingen vana att klara samrådet i en sådan här situation. Visst har vi haft samrådsverksamhet, som nått ganska långt, men när vi nu får ett "praktikfall" är det svårt att komma in i samråd i ett så här tidigt skede".

Att det var ett tidigt skede, som samrådsgruppen nu koplades in i, ansåg Tage Nordström bestämt. Om detta hade emellertid fackens representanter en annan uppfattning.

Bland de speciella förhållanden som togs upp i kritiken finns det anledning att något dröja vid följande:

- 1 Det sades att företagets första pressmeddelande var alltför vagt och inte tillräckligt tydligt markerade lägets allvar. Det gav med andra ord – har det sagts – inblandade och allmänhet ett falskt intryck att det fortfarande fanns plats för diskussion och alternativ.

Härtill kan svaras att kommunikén av den 24 september återgav läget sådant det enligt bolagsledningens bedömning faktiskt var just då.

De underhandlingar som förestod med Uddeholm var komplicerade. I själva verket var de så problematiska att det under de följande veckorna vid flera tillfällen verkade som om de helt skulle bryta samman. Kritiken mot företaget för ofullständig information eller skeninformation blir med dessa förhållanden för ögonen inte särskilt meningsfull. Naturligtvis hade de bägge företagsledningarna i stort utstakat den väg de ville gå, men de hinder som fanns att övervinna var så många och så svåra att ett tänkt slutresultat av samtalen omöjligt kunde offentliggöras.

- 2 Det framfördes att de planerade åtgärderna var alltför radikala men möjligen ändå inte skulle leda till resultat. Härtill genmålde Stora Kopparbergs ledning att överlåtelserna skulle medföra besparingar, som redan på kort sikt utgjorde 50 Mkr per år i 1976 års penningvärde. Vidare frigjordes kapital av storleksordningen 50 Mkr. Dessa effekter sammantagna var tillräckliga för att ge den sammanslagna specialstålrörelsen tillräcklig lönsamhet, enligt Uddeholms bedömning.
- 3 Bolagen kritiserades för att de inte inväntat slutresultatet av Jernkontorets utredning. Härpå svarades att den dellösning beträffande specialstålindustrin som Uddeholm och Stora Kopparberg planerade kunde och borde genomföras utan dröjsmål, eftersom det i stort sett bara var Stora Kopparberg och Uddeholm som tillverkade och sålde verktygsstål.
- 4 På grund av kritiken mot att en tidigare fördiskussion om en samverkan med Fagersta inte fullföljts framhölls att om de diskussioner som pågick 1973 hade lett till åtgärd, skulle detta medfört att såväl Vikmanshyttan som det av Fagersta ägda Österby skulle lagts ned.
- 5 Beträffande Vikmanshyttan framhölls att man under

utredningens gång gjort allvarliga ansträngningar för att bibehålla sysselsättningen i mesta möjliga mån. När det gällde kritiken för att femårsplanen inte följts, framhölls det att denna, om den förverkligats, skulle medfört helt orimliga kostnader. "Såsom konjunkturen och lönsamheten och likviditeten utvecklats för Stora Kopparberg finns inga möjligheter att inom Stora Kopparbergs ram genomföra denna plan. Detta ställningstagande sker mot bakgrund av den aktuella situationen inom Stora Kopparberg." (VD Erik Sundblad)

- 6 Till slut framhölls beträffande brådskan att en diskussion av denna typ snabbt kommer till mångas kännedom. "Och då så sker blir effekterna på marknaden snabba och i längden ytterst besvärande. Det är därför nödvändigt att utredningen bedrivs mycket snabbt så att, så snart den föreligger, ett beslut också kan fattas mycket snabbt. Detta ligger i sakens natur men innebär en tidspress, som för många kan kännas besvärande. Varaktig skada skulle vid dröjsmål kunna uppkomma. Sådan skada skulle kunna äventyra sysselsättningen i betydligt större omfattning än de effekter som blir följden av samgåendet." (Erik Sundblad)

Man bedömde följaktligen att det måste stå klart att avsikten med den korta tidsfristen före beslut var att skapa minsta möjliga oro på marknaden och därmed i möjligaste mån slå vakt om den fortsatta verksamheten.

Detta var ett resonemang som inte godkändes av de anställda. De önskade längre tidsfrist för att kunna studera det framlagda förslaget och diskutera dess konsekvenser, bl a med utomstående experter. Det underlag som förelades dem var en utredning, som verkställdes av de bägge företagen. Den överlämnades till en arbetsgrupp av fackliga förtroendemän inom bolaget den 8 oktober.

Enligt den ursprungliga planen skulle facken lämna svar den 11 oktober.

På grund av trycket, inte bara från fackföreningarna utan också från centrala fackförbund och från berörda kommuner liksom vädjande från industriministern, beslöt Stora Kopparbergs styrelse dock vid ett sammanträde den 12 oktober att bordlägga ärendet om specialstålrörelsen men att det fortfarande skulle bli föremål för skyndsam vidare behandling. Personalorganisationerna fick alltså den begärda, förlängda tidsfristen.

Åslingdoktrinen

Redan i ett första skede hade bolagsledningen fastslagit att det inte skulle bli fråga om några uppsägningar i Vikmanshyttan. Den närmaste utväg som anvisades var arbete i det tre mil avlägsna Domnarvet. Vikmanshyttans öde skulle kunna bli att i framtiden fungera som ett slags sovsamhälle. En sådan lösning stötte omedelbart på starkt motstånd från de anställda i Vikmanshyttan. Även industriministern i den nya regeringen underströk bolagets ansvar för Vikmanshyttan som ort.

Regeringens ställningstagande i denna fråga utvecklades till vad som sedermera kallats Åslingdoktrinen. Innehållet i den är i korthet följande:

När ett företag etablerat sig på en ort har det därmed även tagit på sig ett ansvar gentemot de anställda att klara eventuella strukturförändringar på orten i fråga. "Det är en del av det sociala kontrakt man har undertecknat när man etablerar sig på orten" (N G Åsling i debatt i Aktiespararnas förening mars 1977).

Det är också, anser Åsling, "företagsledningarna tillsammans med facket, som har den bästa och högsta kompetensen i samhället att planera för strukturförändringar, som blir en följd av att en produktion går ut. Det är därför vi lägger den här pressen på företagen. Man kan inte låta administratören administrera fram förändringar."

Dessutom: "Om man inte har en press på företagsled-

ningarna att ha ett förstahandsansvar för sysselsättningen, så får man heller inte in planeringen för strukturförändringar i företag på ett så tidigt stadium som man måste ha.”

Även om det sålunda i princip och i första hand är företagen som skall känna ansvaret för att klara sitt sysselsättningsproblem i samband med förändringar, är det ändå i sista hand samhället som får träda in. ”Räcker inte resurserna till, slår det fel, är det ändå samhället som måste inskrida och garantera att den enskilde inte kommer i kläm.”

Åsling angav sin inställning som ett vittnesbörd om den nya borgerliga regeringens tro på det svenska näringslivets möjlighet att klara också komplicerade perioder av strukturmötvandlingar.

”Doktrinen” innebar dock inte att man skulle göra avkall på lönsamhetskravet. ”Det är ju till syvende og sidst alla i produktionen engagerade, som har intresse av detta, alltså även de anställda, som ju är beroende av att företaget går bra. Annars kan man inte garantera sysselsättningen.”

Slutligen medger Åsling att doktrinen medför en stelhet i anpassningsprocessen. Detta betecknas som det pris ”vi får betala för att vi har värderat människors trygghet i arbetet så högt. Jag anser att det är värt det pris vi betalar.”

Åsling menar också att det är önskvärt ”att öka rörligheten i anpassningsprocessen, dock med hänsynstagande till människors krav på trygghet i sysselsättningen”.

Här må endast konstateras att Åslingdoktrinens krav – även om likartade tankegångar tidigare framförts – i den mera pregnanta form de nu fick går utöver vad som tidigare setts som företagens skyldighet gentemot samhället. Dessa skyldigheter har tidigare i stort sett betecknats innebära att företagen skall efterleva lagar och förordningar till skydd för anställda och konsumenter, att betala skatt till samhället, att skapa en god arbetsmiljö och meningsfulla arbeten och att inte i onödan friställa människor.

Stora Kopparberg med dess kontakter och ställning i regionen var särskilt känsligt för det resonemang som Åslingdoktrinen grundade sig på, av skäl som sammanhänge med lokala förhållanden. Ett var att Vikmanshyttan som ort var totalt beroende av en enda arbetsgivare, nämligen Stora Kopparberg, en arbetsgivare som dessutom endast få år tidigare med optimism gått in i företaget. På grund av sin starka förankring i hela länet hade Stora Kopparberg dessutom anledning att i särskilt hög grad fästa avseende vid den lokala opinionen och hävda sin ställning som ett företag berett att ta stort socialt ansvar.

Något annat alternativ torde i det då akuta läget knappast ha varit realistiskt för Stora Kopparberg. Det bör dock sägas att en strikt tillämpning av Åslingdoktrinen allmänt sett i längden kan medföra orimliga åtaganden för enskilda företag.

I en uppåtgående konjunktur kan påståendet att ett företag självt besitter den bästa kompetensen ifråga om hur nya arbeten skall tas fram vara rimligt. I en nedåtgående konjunktur då det, som ifråga om Vikmanshyttan, visar sig att man tvingas ändra själva industristrukturen och skaffa fram helt nya jobb inom nya branscher blir detta knappast fallet. Att vara en kompetent chef t ex för en stålindustri kan inte i sig innebära någon specialkompetens när det gäller att skapa totalt nya sysselsättningsmöjligheter. Under alla förhållanden blir risktagandena vid sådana nyetableringar betydligt större än normalt.

Arbetet på nyetableringar börjar

Bolaget accepterade ansvaret för sysselsättningen. I mitten av oktober formulerades målet: 400 jobb skulle skaffas till Vikmanshyttan.

Den följande händelseutvecklingen i Vikmanshyttan saknar inte paralleller på andra håll i landet. Det är dock sannolikt att den åtminstone i vissa avseenden inte kom-

mer att upprepas. Följande synpunkter kan framhållas:

- 1 Bolaget tog på sig socialt ansvar för ortens fortbestånd.
- 2 Vikmanshyttan var först i raden av små samhällen som drabbades av kris efter 1974 års högkonjunktur. Fallet väckte därför stor uppmärksamhet.
- 3 Vikmanshyttan blev en viktig prövosten för regeringen. Detta medförde stor villighet från många håll att bidra till positiva lösningar i olika sammanhang, en villighet som utmärkte berörda myndigheter, t ex AMS, länsstyrelsen och industridepartementet, liksom även Stora Kopparbergs styrelse och ledning. Överallt prioriterades sådana ärenden som hade med Vikmanshyttan att göra. De insatser som t ex arbetsmarknadsmyndigheterna gjorde blev snabba, omfattande, effektiva och gav önskat resultat.
- 4 Det skapades stor rörelsefrihet för dem som i en särskild arbetsgrupp var ansvariga för arbetet med Vikmanshyttans förnyelse. Vederbörande fick möjlighet att fatta snabba beslut, som ofta blev till stor fördel för de företag som värvades till orten. Reaktionen bland dessa företag blev också mycket positiv.
- 5 Ledningen i Vikmanshyttan kunde lita till en stab inom bolaget med stora resurser och höga kvalifikationer. Det gällde konstruktörer, byggnadsingenjörer, ekonomer och planerare. Dessutom fanns lokaler och samhällsservice.

De ansvariga från bolagsledningen, främst Bo Berggren och Tage Nordström, arbetade tillsammans med en samrådsgrupp utsedd av de anställda. Ansträngningarna att snabbt skapa nya arbetstillfällen var intensiva.

I början av oktober förelåg kontakt med Fagersta angående anläggningen för snabbstålsband, som detta företag var intresserat av. Samtidigt meddelades att planer på en mekanisk verkstad för Domnarvet i Vikmanshyttan börjat bearbetas. Planeringen för denna var för övrigt en mycket

enkel operation, därför att Domnarvet redan tidigare känt behov av att sammanföra en rad arbetsuppgifter till en central mekanisk verkstad. En utredning om detta hade gjorts. När nu saken aktualiserades för Vikmanshyttans del, gällde det alltså endast att ta fram redan befintliga planer och modifiera dem för den nya lokaliseringsorten.

I ett internmeddelande från dåvarande tekniske direktören vid Domnarvet, Sten Forslund, av den 21 oktober redovisades redan 250 möjliga arbetstillfällen i Vikmanshyttan för Domnarvets räkning. De som främst anfördes, utom de i en mekanisk verkstad, var i en anläggning för bockning av armeringsstål och tillverkning av armeringsnät.

Erik Sundblad kunde i ett brev till industriministern den 27 oktober meddela att Fagersta var berett att på vissa villkor överta kallvalsningsanläggningen i Vikmanshyttan. Stora Kopparberg var dessutom berett att inrätta en mekanisk verkstad och flytta tillverkningen av armeringsnät och bockningen av armeringsstål. Man ville dessutom undersöka möjligheten att starta tillverkning av fönsterrutor. Central service skulle också ge arbete.

Utfallet av de skisserade planerna blev annorlunda. Men ett antal handlingslinjer hade klarnat.

Den 8 november gick företagen ut med en kommuniké, där beslutet att Stora Kopparbergs specialstålrörelse skulle säljas till Uddeholm bekantgjordes. Överlåtelsen skulle ske vid det kommande årsskiftet.

I kommunikén gavs stor plats åt frågan om sysselsättningen i Vikmanshyttan. Förhandlingarna med Fagersta och diskussionen om andra ersättningsindustrier nämnades. Det framhölls också att den personal i Vikmanshyttan som inte fick sysselsättning på platsen under alla förhållanden skulle beredas arbete inom Stora Kopparberg även fortsättningsvis.

När rekonstruktionsarbetet kom igång var det organiserat i tre grupper. I den första agerade främst Bo Berggren

och Tage Nordström. Det var genom dem som bolagets åtaganden att återuppbygga Vikmanshyttan som industriort skulle förverkligas. Denna grupp tog praktiskt taget alla initiativ rörande nyetableringar på platsen.

Den andra gruppen hade främst stödjande uppgifter. Den skulle organisera intervjuer med personalen, lägga upp informationskampanjer och komma med förslag till nya sysselsättningar. Denna grupp var sammansatt av fackliga förtroendemän och representanter för företaget, tillsammans tio personer.

Den tredje gruppen bestod av representanter för länsarbetsnämnden, kommunen, arbetsförmedlingen, AMU, facken och företaget. Dess uppgift var att ge kvalificerad arbetsförmedlingsservice, organisera utbildning och att överhuvudtaget underlätta övergång till nya arbetsuppgifter. En grupp av detta slag skall enligt lag tillsättas när ett företag är nedläggningshotat.

Verksledningen arbetade med månatliga personalplaneringsprognoser, så att man kontinuerligt och i detalj kunde följa hur sysselsättningsläget utvecklades.

Den 21 oktober hade dessutom industriministern tillsatt en särskild arbetsgrupp under ordförandeskap av dåvarande landshövdingen i Kopparbergs län, Bengt Olsson, med uppgift att följa sysselsättningsutvecklingen i Vikmanshyttan och framlägga förslag till sysselsättningsfrämjande åtgärder.

Den fortsatta debatten

I den fortsatta, offentliga debatten kan man urskilja minst två tonlägen.

När representanterna för de anställda i Vikmanshyttan använder starka ord – de talade om att vara bedragna och överkörda – syftar de på den tvära vändningen mellan diskussioner om femårsplanen, nyanställningar och liknande å ena sidan och samgåendebeslutet å den andra.

Däremot betonar de gång på gång att de är med på tanken om strukturförändringar, t o m en minskning av antalet anställda, under förutsättning att dessa förändringar kan ske i rimlig takt.

Bolagsledningen kunde konstatera att sedan de anställda insett skälen till att ståltillverkningen måste läggas ner, hade de gjort en positiv insats för att hjälpa bolagsledningen att skaffa andra arbeten. Beträffande möjligheterna till nyetableringar gick den dock ut med försiktighet. Löftena om nya jobb är återhållsamma. Vad ledningen däremot lovade var en öppen redovisning av arbetets förlopp.

Andra förde debatten i ett annat tonläge, med betydligt starkare krav. Främst gällde detta utomstående opinionsbildare. Inom dessa grupper fanns åtskilliga som krävde inte bara att alla arbeten skulle finnas kvar i Vikmanshyttan utan också att ståltillverkningen skulle fortsätta. Här återfanns också personer som förkastade lönsamhetstänkandet som "ett storföretagens påfund". Kravet på att bibehålla stålframställningen återkom under hösten i flera uttalanden vid politiska möten, i pressintervjuer och TV-program.

I den offentliga debatten visade sig många underskatta de svårigheter som är förenade med att sälja en vara som specialstål på en hård och prismedveten internationell marknad. Man hade en överdriven, ehuru vag, tilltro till Det Stora Bolagets resurser och möjligheter att skapa arbeten och satte helt enkelt inte tro till de uppgifter som bolaget lämnade om lidna förluster. Även de som insåg att uppgifterna var rättvisande menade ändå att Stora Kopparberg var ett företag som skulle kunna leva med sådana problem. Det är möjligt att man efter vad som sedermera kom i dagen i samband med handelsstålförhandlingarna, som ledde till bildandet av SSAB, skulle haft bättre förståelse för allvaret i bolagets utsagor. Fallet Gränges med dess snabba marsch från den starka soliditetens tinnar till konkurshotets träsk innebar en tankeställare.

Att i ett litet land med jämförelsevis små resurser och utan en tryggad, omfattande hemmamarknad framställa och exportera produkter är riskfyllt. Svenskt specialstål gick 1976 till 75 procent på export. Den internationella marknaden bestäms i hög grad av förhållanden över vilka svenska tillverkare saknar kontroll, t ex av det utländska löneläget, den utländska investeringsverksamheten och beslut av regeringar, vilkas handlande påverkas av ur affärslivets synpunkt irrationella värderingar.

Bolagets konstaterande, att dynamiken i affärslivet kunde medföra radikalt förändrade förutsättningar för verksamheten på kort tid, ignorerades. Kritiken syntes fotad på föreställningen att ett storföretags ledning har förmåga att se in i framtiden och resurser att driva tillverkning utan större hänsyn till lönsamheten.

Åslinggruppen

I den tidigare nämnda arbetsgruppen med uppgift att följa sysselsättningsutvecklingen i Vikmanshyttan och framlägga förslag till sysselsättningsfrämjande åtgärder ingick förutom landshövding Bengt Olsson en representant för arbetsmarknadsdepartementet, Åke Larsson, och en för arbetsmarknadsstyrelsen, Axel Spendrup. Dessutom hade man experthjälp av Erik Höök, Jernkontoret, och Sven Svensson, Metall.

Arbetsgruppens första rapport från den 3 november ger en bakgrund till situationen och en redogörelse för handelsetvecklingen fram till detta datum. I ett särskilt avsnitt redovisas de anställdas yrkanden, som sammanfattas i tre punkter. De anställda önskade en övergripande utredning om det svenska specialstålets framtid. De önskade också en omstrukturering med hänsyn till befintlig utrustning. Vidare ansåg de att regeringen skulle gå in med medel för att klara kostnaderna för strukturomvandlingen. Branschens strukturering och kapitalbehov skulle således i

första hand klaras genom statliga engagemang.

I ett därpå följande avsnitt med synpunkter och förslag från arbetsgruppen konstateras, att Stora Kopparberg sagt att den under samrådsperioden härskande oklarheten innebar utomordentliga påfrestningar på marknadsorganisationen. Arbetsgruppen kommenterar detta med att säga, att det borde stått klart för företaget att formerna för dess redovisning av den planerade överlåtelsen för de anställda och samhället skulle försätta företaget i den situation som nu åberopades som skäl för ett snabbt beslut i frågan.

I redogörelsen för olika sysselsättningsmöjligheter har inte arbetsgruppen någon från Stora Kopparberg avvikande åsikt beträffande de olika projekten och lämpligheten av att de genomförs eller bordläggs.

Gruppen är tveksam inför överförandet av tillverkningen av armeringsnät och bockat armeringsstål till Vikmanshyttan, en tveksamhet som föranleddes av den mycket negativa reaktionen på förslaget från Metall i Domnarvet. Stora Kopparbergs företagsledning hade heller inte pressat denna fråga.

Slutresultatet blev att man kunde räkna med att arbete nu fanns för 220–230 personer. Enighet förelåg om att Stora Kopparberg skulle fortsätta ansträngningarna på att skaffa arbetstillfällen.

Begynnelsen av 1977

Det sista kvartalet 1976 blev en tid av intensiva förhandlingar mellan Stora Kopparbergs arbetsgrupp och en rad företag som visade intresse för en eventuell etablering i Vikmanshyttan. Vid ingången av 1977 fick de anställda i Vikmanshyttan en sammanfattande redogörelse för hur sysselsättningsfrågorna utvecklats. Innehållet var i stort sett följande:

Vid årsskiftet fanns det 425 personer anställda på platsen, varav 45 i Fagerstas tjänst i kallvalsverket.

För stålverk, smedja och färdigställning liksom andra avdelningar skulle kontinuerligt avvecklingsplaner utarbetas med sikte på att åstadkomma bästa möjliga anpassning till nytillkommande verksamhet av olika slag.

Detaljprojekteringen av den mekaniska verkstaden pågick (150 beräknade arbetstillfällen).

Med Nordfor Skogstillbehör AB i Säter låg förhandlingarna i slutskedet (20 arbetstillfällen inom en tvåårsperiod).

Ett nystartat företag som ämnade bedriva en verksamhet som skulle sysselsätta fyra personer med materialkontroll nämndes också. (Initiativet rann sedermera ut i sanden.)

Ett utredningsarbete tillsammans med Scanglas avsåg etablering av en fabrik för tillverkning av isolerrutor. Projektet pågick och beräknades vara slutfört i februari. Den verksamheten beräknades komma att sysselsätta 50–60 personer.

Ytterligare ett förslag till nyetablering anmälades vara ett långt framskridet stadium. Det gällde en servicerörelse till stålindustrin, som skulle kunna sysselsätta 30–35 personer. Vad som avsågs var den etablering som sedermera beslöts av British Steels svenska dotterbolag Dalforsån för tillverkning av elektroder.

Härtill skulle läggas den centrala administrationen som Stora Kopparberg skulle svara för i Vikmanshyttan och som beräknades behöva 30–35 personer.

Räknat på ett och ett halvt års sikt och med full sysselsättning kom man upp i totalt omkring 360 tänkbara arbeten. Dock beräknades tio av dessa behöva fyllas utifrån Skälet här till var kravet på branschvana.

I den refererade sammanställningen redovisades endast en mindre del av den stora verksamhet som pågick och som i stort sett följde fyra linjer.

Den första var i stor utsträckning psykologisk. Det gällde att förbereda personal för nya uppgifter eller nya situationer, till exempel som elever vid allmänutbildning eller yrkesu

bildning. Det gällde också att i möjligaste mån förbättra stämningen i samhället i det krisläge som rådde. Det var inte bara fråga om pessimism utan även misstänkliggörande av ledningens avsikter och goda vilja. Denna sorts kritik försvann i stort sett från våren 1977.

Den andra linjen var att ta tillvara de arbetstillfällena som fanns att tillgå omgående eller utan större dröjsmål.

Den tredje var att arbeta vidare med nyetableringar.

En fjärde, stor uppgift var att skapa samordning mellan den avveckling som pågick och beredskapsarbeten, utbildning och nyetableringar.

En avsevärd psykologisk effekt hade utan tvekan den serie av intervjuer med samtliga anställda som genomfördes. Dess syfte var att klarlägga varje enskild persons möjligheter och önskemål för framtiden.

Man gjorde också insatser för att generellt förbättra andan vid bruket, inte minst genom utförlig information om läget och framtidsutsikterna.

Man lade upp utbildningsprogram men sökte också skapa sysselsättningsalternativ till utbildningsverksamhet. Demontage- och ombyggnadsarbete förbehölls i första hand egen personal.

Under våren lades också ner stort arbete på att städa och röja i samhället.

Man undersökte vilka arbeten som fanns vid andra förvaltningar och som vikmanshyttbor kunde acceptera, åtminstone under en övergångstid. Man gick också igenom vilka jobb som kunde finnas i Hedemora kommun.

De nyetableringsprojekt man enades om att satsa på utgjorde endast en liten del av dem som diskuterades. Studiet av olika uppslag innebar ett omfattande arbete. I en lång rad fall blev resultaten negativa, även om vederbörande företag i sig kanske hade förtjänster. Det gällde ju att finna företag som passade in just i vikmanshyttmiljön. De skulle gärna anknyta till yrkestraditionerna på platsen. Det skulle helst också vara fråga om projekt som snabbt

kunde förverkligas. Totalt hade man i februari 1977 prövat ett 50-tal uppslag.

Det förekom också åtminstone ett projekt, som man gärna hade velat förverkliga men som inte lyckades, nämligen att finna en intressent för tillverkningen av fartygsventiler, som var av ringa omfattning men som varit en av brukets specialiteter. Tankegången var att tillverkningen i så fall på längre sikt skulle flyttas men att arbetstillfällen under en övergångstid skulle kunna bevaras i Vikmanshyttan.

När det gäller arbetet på nyetableringar i Vikmanshyttan kan följande allmänna förhållande konstateras: Stora Kopparberg hade ingen erfarenhet att jaga nya företag. Det måste man alltså lära sig. Däremot hade företaget stor erfarenhet att ordna praktiska detaljer, sedan väl ett beslut om att pröva samarbete uppnåts. Här hade bolaget större kunskaper än vad t ex en kommunal instans som arbetar med industrietableringar kunde tänkas besitta.

Åslinggruppens slutrapport.

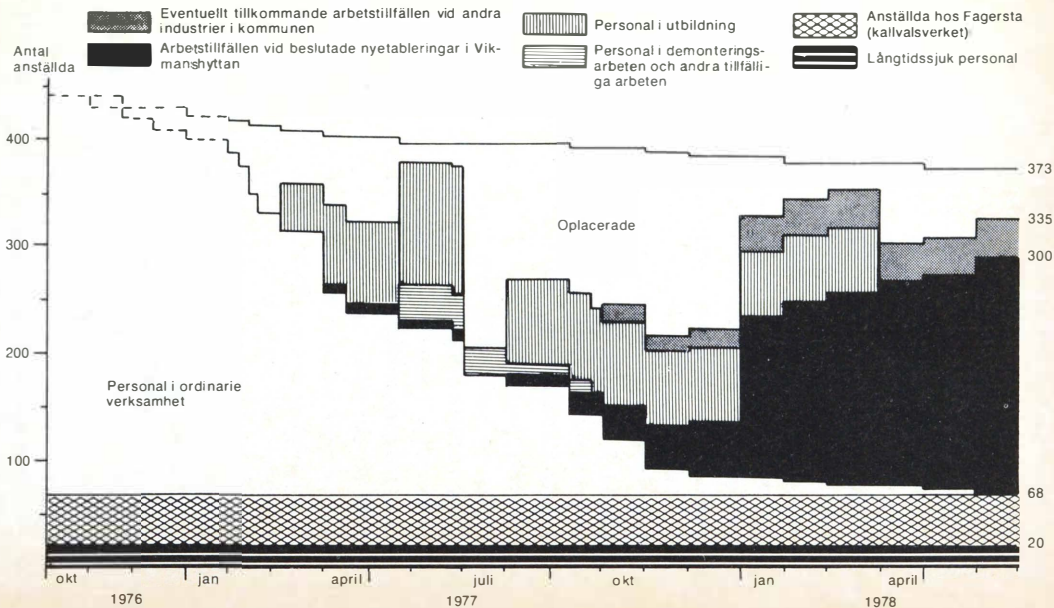
Rapporten är daterad den 25 april 1977. Inledningsvis konstaterar gruppen att den huvudsakligen har sysslat med att följa Stora Kopparbergs arbete och att rapporten i allt väsentligt utgör en sammanfattning av vad som framkommit i de sammanhangen. Det är alltså inte fråga om egna initiativ.

Gruppen redovisar olika förslag och planer på ersättningsindustrier och sammanför de olika momenten i ett diagram, som visar sysselsättningsläget under perioden oktober 1976 och fram emot sommaren 1978 (s 47).

Utom de projekt som bearbetats av Stora Kopparberg nämns också förundersökningar för ett stålprojekt. Projektet var resultatet av en kontakt gruppen tagit med Styrelsen för Teknisk Utveckling i syfte att få reda på om man med hjälp från STU kunde få kännedom om uppslag som

PERSONALLAGET

Personalsituationen med hänsyn till avveckling, utbildning, demontering och nyetablering fram till juli 1978 enligt Stora Kopparbergs bedömning (1977-03-18)

med fördel skulle kunna kopplas till resurser och kompetens inom företag i Kopparbergs län. Samtalen hade i första hand kommit att röra sig om ett stålverk, baserat på ny teknik, som kunde förläggas till Vikmanshyttan. Det förklarades också att förundersökningarna beträffande detta prototypstålverk beräknades vara klara under våren 1977. Om dessa förundersökningar gav positiva resultat, skulle sannolikt frågan om etablering av ett sådant prototypverk väckas.

Härmed berörde Åslinggruppen en fråga som blev föremål för avsevärd uppmärksamhet under större delen av 1977. Den har sammanhang med dels den verksamhet som bedrevs av den s k Tvärgruppen för aktionsforskning, dels ABFs studiecirkelar i Vikmanshyttan och behandlas tillsammans med dessa initiativ i ett särskilt avsnitt.

Gruppen redogjorde också för arbetsmarknadsläget i hedemoraområdet och de utbildningsaktiviteter som förelåg för folket i Vikmanshyttan. Bl a konstateras att AMU-centret i Hedemora inte hade tillräckligt många vakanta platser för att klara utbildningsbehovet i Vikmanshyttan och att man därför ordnat med en utbildningsfilial i själva Vikmanshyttan enligt en överenskommelse som träffats mellan företaget och länsarbetsnämnden. Det innebar att 15 anställda mot slutet av mars kunde påbörja utbildning för framtida verksamhet i den mekaniska verkstaden.

När gruppen sedan kommer till sina bedömningar av läget, konstaterar den att man kunde beräkna att det skulle föreligga 73 personer som var oplacerade den 1 juli 1978 enligt den tablå som just då kunde läggas upp och som endast gällde beslutade tjänster. Man ansåg det realistiskt att härtill lägga ett antal nya arbetstillfällen, under 1977 beräknade till 13–20, och för 1977–78 till 34–44.

Mot bakgrund av dessa siffror, vilka sedermera visade sig stämma ganska väl, konstateras att huvudproblemen för de anställda på kort sikt med största sannolikhet skulle komma att infalla under hösten 1977.

När gruppen sedan övergår till att behandla arbetsmarknaden i Vikmanshyttan på lång sikt, börjar den med att konstatera att det i oktober 1976 fanns 439 anställda i Vikmanshyttan. Den 1 juli 1978 skulle enligt bolagets planer antalet oplacerade anställda och anställda som lämnat företaget genom s k naturlig avgång uppgå till 139 personer: "Den siffran utgör ett mått på det antal arbetstillfällen som orten, om inga ytterligare etableringar kommer till stånd, förlorar genom nedläggningen av stålverket."

Slutsatsen som dras av detta är att arbetet med att skapa ersättningsindustrier i Vikmanshyttan ingalunda är avslutat. Kommun, anställda och företag ser fortfarande 400 nya arbetstillfällen som ett mål för den fortsatta lokaliseringsverksamheten. Gruppen anser emellertid nu sin uppgift slutförd och menar att det fortsatta arbetet bör övergå till samhällsorgan som har sådana uppgifter inom sitt normala verksamhetsområde.

Slutavsnittet i gruppens rapport behandlar behovet av långsiktig planering. Den konstaterar att det gemensamma för de flesta projekt som har varit aktuella är att de har varit av sådan natur att de inte kunnat förverkligas utan att föregås av långvarig teknisk och ekonomisk prövning eller av långa förhandlingar för att skapa lämplig organisatorisk grund. "Att tillskapa nya arbetstillfällen genom nyetableringar torde för övrigt generellt vara ett mycket tidskrävande arbete."

Slutsatsen blir därför att för att man skall kunna komma till rätta med de olägenheter som uppstår vid strukturförändringar, måste industrin förbättra sin långsiktiga strategiska planering. "Det innebär att strukturåtgärder måste vidtas innan företagen hamnar i tvångssituationer. Nya tekniker måste utvecklas och tas i bruk innan de gamla skapar öppna kriser. Projekteringen av nya produkter måste påbörjas innan de gamla blir förlustbringande. Ökade resurser måste tillföras forskning och utveckling."

Om detta kan sägas att det är ett teoretiskt resonemang

som inte alltid rimmar särskilt väl med verkligheten inom ett företag, där ju å ena sidan ett stort antal olika utvecklingsprojekt ständigt diskuteras och bearbetas men där det är svårt att långt i förväg bestämma när en viss verksamhetsgren skall läggas ner. Ett sådant beslut är resultatet av en sammanvägning av en rad faktorer, som inte alla kan förutses. Dessutom föreligger en naturlig tröghet. Man vill gärna vänta och se om inte en ofördelaktig trend kanske ändå vänder. När nedläggningsbeslutet blivit akut, kan det vara svårt att samtidigt veta vad man skall göra i stället. Dessutom är det svårt nog att lägga ned en hantering i en krissituation. Det skulle bli ännu svårare om en nedläggning uppfattades ske "i förtid".

Rapporten väckte ganska stor uppmärksamhet. Vad man framför allt fastnade för var resonemanget om de 139 arbeten som fortfarande saknades.

Företrädarna för de fackliga organisationerna i Vikmanshyttan uttalade naturligt nog sin oro för den fortsatta utvecklingen. Ett särskilt skäl härtill var den kris som nu höll på att segla upp kring handelsstålet och som befarades få konsekvenser för den planerade mekaniska verkstaden.

Man fann att Stora Kopparberg utfört ett gott arbete men beklagade att gruppen inte varit mera aktiv. Industriministern kommenterade rapporten genom att erinra om att Vikmanshyttan blev den ort, där regeringens betoning av företagets primära ansvar för sysselsättningen först kom till praktisk tillämpning. Han fann det hittills uppnådda resultatet "relativt tillfredsställande" men ansåg att arbetet måste fortsätta.

Initiativ i marginalen

Tvärgruppen

I oktober 1976 bildades en "tvärvetenskaplig aktionsforskningsgrupp", Tvärgruppen, med personer från Tekniska

högskolan i Stockholm samt Uppsala och Stockholms universitet. I gruppen fanns samhällsplanerare, kulturgeografer, företagsekonomer, pedagoger och sociologer. På gruppens arbetsprogram stod uppgifter, som kunde ge perspektiv på vad som hände i Söderfors och Vikmanshyttan. Syftet var att finna medel att bekämpa de negativa konsekvenser som en strukturrationalisering kan medföra.

En uppmärksam insats gjorde gruppen med rapporten *Stora Kopparberg, Söderfors och Vikmanshyttan*, som ingår som nr 9 i projektet "Beslutsunderlag för den fysiska planeringen i små och medelstora kommuner" och publicerats av KTH. Författare är Tord Maunsbach och Bo Mårtensson. Rapporten publicerades i december 1976 och följer utvecklingen under två månader från den 24 september. Dessutom beskrivs samhällena ifråga liksom utvecklingen från mitten av 60-talet på respektive platser.

I sin historieskrivning, som börjar 1966, erinrar författarna om Stora Kopparbergs avveckling av sin hårdmetalltillverkning 1968. Den innebar att rörelsen övertogs av Fagersta. I Söderfors fanns en relativt stor hårdmetallavdelning. I Vikmanshyttan var den mycket liten. Författarna karakteriserar avvecklingen av hårdmetalltillverkningen "som ett led i en successiv nedläggning av Wikmanshytte Bruk" (s 27). De investeringar som genomfördes i Vikmanshyttan och de optimistiska förhoppningar om framtiden som uttalades från olika håll är följaktligen, enligt författarna, att förstå som skenmanövrer.

Vid beskrivningen av händelseförloppet under tiden fram till 1976 läggs tonvikten för övrigt vid en skildring av de anställdas situation inför bolagets beslut om olika förändringar. Enligt författarna måste alla förändringar oundvikligen ske på ledningens villkor. De anställda har i varje läge varit oförberedda och inte haft något alternativ. Ledningens besked karakteriseras genomgående som överraskande, med snabba beslut varvade med vaga löften. De berörda sitter ständigt i efterhand. De tvingas

acceptera ledningens resonemang i stort. De får ingen överblick och kan följaktligen endast diskutera på ledningens villkor och nå resultat i detaljer.

Författarna tillskriver företagsledarna anmärkningsvärd klarsyn, främst när det gäller den framtida utvecklingen. All osäkerhet finns alltså hos de anställda, ingen alls osäkerhet däremot förutsätts hos företagsledarna.

Företagsledarna antas också vilja hålla de anställda på sträckbänk. Att vaga uttalanden kan bero på att den framtida utvecklingen även för en företagsledare kan te sig osäker diskuteras inte.

Informationen till de anställda under hösten 1976 karakteriseras som "ett synnerligen bedrägligt spel". Det sägs om situationen i Vikmanshyttan i oktober 1976 att facket där tvingas ta ställning till olika förslag om ersättningsindustri. "De flesta av dessa förslag är dåligt undersökta, och vikmanshyttfacket hamnar därför i en situation där de måste ägna mycket tid åt att pröva förslagets hållbarhet. I detta arbete spelar företaget ut de anställda i Vikmanshyttan mot de anställda på andra ställen i regionen – anställda vid legoföretag, eller på Domnarvet."

Företagets agerande sammanfattas i ett antal punkter, av vilka följande kan citeras som exempel:

"Företaget ger de anställda den obehagliga informationen i små portioner."

Det diskuteras inte om detta möjligen kan bero på att företaget i MBLs anda vill ge så tidig information som möjligt och då inte har särskilt mycket detaljer att ge.

"Företaget underbygger motsättningar mellan de anställda i Söderfors och Vikmanshyttan genom att ge dem helt olika förutsättningar att ta sig ur krisen." Det diskuteras inte om detta kan bero på att de två verken de facto hade olika situation.

"Företaget övervältrar ansvar för att förverkliga ersättningsindustri och affär på staten."

"Företaget övervältrar ansvar för att klara sysselsätt-

ningen på de anställda.”

”Företaget tar slutligen inget ansvar för individuella och samhällskonsekvenser.”

De tre senare påståendena bör jämföras med föreliggande redogörelse.

Det yttersta syftet med utredningen redovisas i slutet av rapporten på följande sätt:

”De negativa konsekvenserna av systemets strukturomvandling måste mötas

dels genom en kamp mot de negativa konsekvenserna i varje enskilt fall

dels genom en kamp som strävar efter att upphäva systemets grundvalar, det vill säga den privatekonomiska anarkin.”

När det gäller att komma med konkreta recept på hur ökande möjligheter att påverka en krisartad händelseutveckling skall utnyttjas, blir författarna mera vaga, och framställningen utmynnar i ett allmänt krav på ökad handlingsberedskap i ett läge då lönsamhetsbedömningarna kommer ”i öppen konflikt med flertalets levnadssituation”. I det läget bör de anställda kunna inte bara argumentera och komma med förslag till åtgärder, handlingsberedskapen måste också ”kombineras med möjligheter att hävda kraven på alternativ produktion och jobb”.

”*Wikmanshyttans uppgång och fall*”

Hösten 1979 utkom boken *Wikmanshyttans uppgång och fall* av Björn Axelsson och Håkan Håkansson vid Uppsala universitets företagsekonomiska institution.

I arbetet görs ett försök att teckna och analysera stålhanteringens utveckling i Vikmanshyttan från sekelskiftet och fram till 1976. En av författarnas teser är sålunda att brukets öde i själva verket var beseglat 1967 i och med att det uppgick i en större enhet och förlorade möjligheten att självt bestämma över sin utveckling. Ledningen i Vik-

manshyttan hade inte längre någon "maktbas". Författarna är emellertid blygsamma i sin historieskrivning.

"Nu är det tyvärr så, att en historia många gånger försämrats genom att den ges en uttolkning. Från att vara mångskiftande och mångsidig blir den förenklad och ensidig. Med detta vill vi påpeka att vi bara ger vår tolkning och våra lärdomar, men att det finns utrymme både för alternativa tolkningar och alternativa lärdomar" (s 178).

I ett avslutande kapitel spekulerar författarna över hur framtiden för bruket skulle kunnat gestaltas, om andra beslut än de som träffades blivit verklighet.

"Ett självständigt Vikmanshyttan efter år 1966 skulle säkert ha fortsatt på den väg som man redan påbörjat. Företaget skulle också ha haft möjligheter att leva vidare. Hur stora dessa möjligheter skulle ha varit är omöjligt att nu säga, men eftersom det var en liten enhet, hade säkert framtiden varit farofylld" (s 199).

Detta torde kunna betecknas som ett bra exempel på understatement.

ABFs studiecirklar

Till de organisationer som ville göra en insats i Vikmanshyttan hörde ABF.

Redan under våren 1976 hade studieförbundet planerat kurser på olika industriorter i Dalarna under rubriken "Arbetare i Dalarna". Kurserna skulle läggas upp i samarbete mellan ABF Dalarna, Dalarnas Länsteater och Riksutställningar. Händelserna i Vikmanshyttan på hösten 1976 medförde att intresset kom att koncentreras till denna plats.

Syftet med de planerade kurserna var att i studiecirkeln form animera deltagarna att själva "genom egna undersökningar och dokumentationer . . . beskriva, analysera och värdera sin situation och de krafter i samhället som påverkar den". Läget i Vikmanshyttan medförde att frågeställningen blev något mera preciserad. Det gällde inte bara att

söka ge invånarna en möjlighet att bättre förstå sin situation utan också att i ett krisläge formulera egna alternativ.

Verksamheten i Vikmanshyttan var en följd av initiativ utifrån. De kom dels från en medarbetare i Utbildningsradion, dels från en till Hedemora nyinflyttad norrman med erfarenhet från AOF (Norges ABF).

Projektet finansierades av ett anslag från skolöverstyrelsen på 9 600 kr.

Något spontant intresse för idén med studiecirkelar mötte inte de två initiativtagarna när de kom till Vikmanshyttan. Facket tvivlade på meningsfullheten i verksamheten men gav så småningom ett tveksamt stöd. Platschefen gav dem tillstånd till besök på arbetsplatserna och upplät lokal. Genom uppsökande verksamhet på arbetsplatserna under raster fick man ihop studiedeltagare till tio cirkelar med sju personer i varje.

Huvudkälla till den följande redogörelsen är en sammanfattande skildring av Per Bengtsson, Riksutställningar, en av de organisationer som stödde projektet. Bengtsson beskriver utförligt det tvekande i studieverksamheten, särskilt i inledningsskedet. Cirkelledaren, norrmannen Björn Jansen, var programmatiskt passiv och ville få fram egna initiativ från deltagarna. Detta tog tid. Man talade enligt Bengtsson om allt möjligt, mycket "var viktiga saker, men det saknades tråd i dem från gång till gång".

Bengtsson beklagar den ringa förståelse initiativtagarna till studiecirkelarna mötte på platsen. Det uppstod konflikter mellan cirkelarna och verkstadsklubbarnas styrelse, och metallklubbens liksom SIFs styrelser ställde sig "mycket skeptiska" till cirkelarna.

Två initiativ som studiegrupperna tog väckte mera allmänt uppseende.

Prototypstålverket

Även i detta fall var det den tvärvetenskapliga gruppen

som tjänade som uppslagsgivare. Genom gruppen fick nämligen cirkarna kontakt med professorerna vid Tekniska Högskolan (KTH) Sven Eketorp och Per-Olof Strandell, som arbetade med utvecklingen av en enligt uppgift ny, energisnål och miljövänlig ståltillverkningsprocess. Detta skulle bli ett av cirkarnas största slagnummer. Parallellt förelåg också kontakt mellan Eketorp och Strandell å ena sidan och Åslinggruppen å den andra.

Ett första informationsmöte om Eketorps och Strandells planer hölls i Vikmanshyttan den 1 april 1977. Vid detta tillfälle utlovades arbete åt minst 50 personer vid ett prototypstålverk byggt enligt de nya principerna. Det förklarades samtidigt att Vikmanshyttan vore en lämplig plats för en sådan anläggning med tanke på det kunnande som redan fanns där. Det var enligt de två professorerna fråga om en helt ny teknik för smältprocessen. Den skulle bli snabbare och miljövänligare än den äldre. Energibesparingen skulle ligga på 30–50 procent. Bränslet skulle vara lågvärdigt kol. Malm kunde tas från till exempel Blötberget (en gruva inom Ludvika kommun, tillhörande Stora Kopparberg). Metanol skulle också kunna utvinnas. Produktionen beräknades till cirka 50 000 årston stål.

Under förutsättning av ett statsanslag på 200 Mkr skulle stålverket kunna tas i bruk inom en tvåårsperiod, sade Eketorp. Strandell ansåg att det redan fanns för stålverket lämpliga lokaler i Vikmanshyttan.

Det är begripligt att de framtidsvisioner som på detta sätt målades upp av två erkända forskare fångade många vikmanshyttbors fantasi. Planernas eventuella tekniska och ekonomiska svagheter kom icke upp till diskussion. Sålunda sades det aldrig klart ut att de båda professorernas uttalanden endast grundades på försök i laboratorieskala. På ett informationsmöte underströk Berggren att de projekt Stora Kopparberg arbetade med förutsattes kunna ge jobb snabbt, helst inom två år. Denna förutsättning gällde inte de bägge forskarnas projekt vilket möjli-

gen, enligt Berggrens mening, skulle kunna bli en realitet om tio år.

De två forskarna gjorde emellertid gällande att två år var en realistisk tidsram för att förverkliga deras planer. I de olika delegationer och uppvaktningar som företogs för prototypstålverket deltog inga representanter för Stora Kopparberg. Ett antal politiker ställde däremot upp. I mitten på april riktades en fråga till industriministern, om denne vore beredd att ta initiativ till ett stålverk av den beskrivna typen i exempelvis Vikmanshyttan. I sammanhanget påstods att ett visst utredningsarbete om stålverket redan pågick med anslag från STU. Uppfattningen att STU stödde projektet var ett missförstånd. I själva verket hade STU avböjt att ta befattning med planerna på ett prototypstålverk av det slag som diskuterades.

Resultatet av professorernas besök i Vikmanshyttan blev ett beslut om en demonstration för prototypstålverket. Så skedde också. Den 16 april reste ett 40-tal vikmanshyttebor till Stockholm för att på Sergels torg demonstrera för det "överkörda" Vikmanshyttan. Den framlagda resolutionen återgav de bägge professorernas resonemang.

Också vid förstamajdemonstrationen, som detta år förlagts till Vikmanshyttan i stället för som vanligt till Hedemora och samlade en talrik skara, antogs en resolution som återger professorernas resonemang och som konsekvens krävde att staten satsade pengar på ett prototypstålverk i Vikmanshyttan.

Förstamajaktionen följdes upp vid ett stormöte den 6 juni anordnat av studiecirkelarna och fackorganisationerna och med de två professorerna på plats. Planerna på prototypstålverket hade, som en tidning uttryckte saken, tänt Vikmanshyttan "på alla cylindrar". Professorerna Eketorp och Strandell hade ju givit "ortsborna hopp om en säkrad framtid".

Vid mötet föreslog forskarna att en projekteringsgrupp

omedelbart skulle tillsättas med sikte på en provkörning av verket inom två år. Strandell citeras ha sagt: "Det finns ingen anledning att vänta med igångsättningen." I pressen hänvisas till en utredning gjord vid KTH, vilken "bevisar att prototypstålverket med minimala risker kan förverkligas redan i dag".

Åsling lämnade svar på frågan om prototypstålverket i början av maj, då han förklarade att det inte fanns något underlag för ett beslut. Efter stormötet skedde en förnyad uppvaktning för Åsling i ärendet i slutet av juni under ledning av representanter från Metall och med representanter för kommunen och studiecirkelarna. Industriministern hänvisade till en pågående utredning vid STU.

I slutet av augusti offentliggörs att STU beviljat 500 000 kr för prototypstålverkets startetapp. Eketorp uppges ha sagt att beloppet skulle vara avsett för programmering av projektet. Även vid detta tillfälle var det fråga om ett missförstånd. Vad det gällde var att ta fram beslutunderlag för ett STU-projekt, Framtida järnverk, som helt saknade anknytning till Vikmanshyttan.

Utställningen

Den största manifestationen helt i studiegruppernas regi blev en utställning som stod klar i maj 1977. Den ordnades av lokala amatörkrafter under ledning av en fackman, nämligen Per Bengtsson från Riksutställningar. Beslut om utställningen fattades vid ett av de fyra stormöten cirkeldeltagarna anordnade under våren 1977. Utställningen skulle visa vilka problemområden cirkelarna arbetat med, ortens historia, nedläggningen och Vikmanshyttans framtid. Framtiden bestod mest av Eketorps och Strandells stålverk.

Stora Kopparberg beskrevs i form av en "stor svart bläckfisk som med sina långa armar griper om Dalarna med dess skogar, stålverk, forsar och jordbruk: ut strömmar pengar, pengar, pengar".

Huruvida detta kan sägas vara ett acceptabelt resultat av ett tankearbete som enligt programskrivarna hade till syfte att verka för en positiv framtid för Vikmanshyttan och öka kunskaperna om Vikmanshyttan och Stora Kopparberg, facket och samhället som helhet, må lämnas därhän.

Efter att ha visats i Vikmanshyttan skickades utställningen i Riksutställningars regi till flera platser i landet.

Fortsatt verksamhet

Sedan utställningen var färdig, enades cirkeldeltagarna om att fortsätta verksamheten även under hösten. Dessa planer kunde inte förverkligas annat än i avsevärt reducerad omfattning, beroende på att intresset hade svalnat.

Studiegruppernas verksamhet hade aldrig slutat att vara kontroversiell. Fackens kritiska inställning bestod.

Vissa cirkeldeltagare fann också enligt Bengtsson skäl att kritisera facken för att dessa inte valt att ta strid om kravet på att ha "produktionen och jobben kvar på bruket med bevarande av den yrkesidentitet och yrkeskunskap som finns där". Bengtsson skriver att det ju här var frågan om nya handlingsalternativ framfödda ur studier och ökade kunskaper. Vad man ville, menar han, var att bidra till aktiv opinionsbildning och alls inte "att föra en aktiv kritik mot de fackliga organisationerna". Så uppfattade dock inte de närmast berörda situationen, och de kände sig heller inte manade att understödja verksamheten.

Det torde av den beskrivning som här gjorts framgå att Bo Berggren hade skäl för den åsikt som han framförde vid en presskonferens i mars 1978, nämligen att de utifrån kommande initiativen inte i nämnvärd grad påverkat arbetet på att rekonstruera Vikmanshyttan. Därmed inte sagt att inte studiecirkelarna kan ha varit positiva genom det som kallats "den frigörande handlingen". Här gavs möjlighet till engagemang. Personer som annars passivt skulle ha

accepterat utvecklingen fick en stöt att ta mera aktiv del i samhällsdebatten.

Skriften *Vikmanshyttan – lära för framtida bruk* ägnas nästan helt åt en detaljerad skildring av studiecirkelarnas verksamhet sedd från Tvärgruppens synpunkt.

Stigande optimism

De många olika kontakter som Stora Kopparberg tagit ledde till att man på längre sikt kunde se möjligheter till en ganska avsevärd utbyggnad av sysselsättningen i Vikmanshyttan med nya industrietableringar. I maj kände företaget därför behov av att med kommunen ta upp diskussion om en markdispositionsplan för samhället. Vid diskussioner om nyetableringar hade det nämligen visat sig att bristen på markanvändningsplan hade skapat svårigheter vid överläggningarna.

Planen skulle utarbetas på Stora Kopparbergs bekostnad och beräknades ligga färdig som idéskiss i juni.

Lägesrapporten från augusti går igenom nyetableringsläget, där i stort sett inga nya moment kommit in sedan årets början om man undantar att det lilla företaget för materialkontroll utgått och att ett mindre företag för slipning av stål och metall tillkommit.

Beträffande sysselsättningsläget framhålls att perioden mellan etableringsbesluten och full drift skulle bli utdragen och att man var nödsakad att fylla en betydande sysselsättningsvolym med tillfälliga arbetsuppgifter fram till slutet av 1978 med tyngdpunkt på hösten/vintern 1977–78. En omfattande inventering av sysselsättningsobjekt hade därför genomförts. Det gällde demontage och återuppbyggnadsarbeten och dessutom skogsplantering, vilket tillsammans med eftersatta uppsnyggningsarbeten gav och hade givit viktiga tillskott till sysselsättningen. Man hade fortlöpande samråd med länsarbetsnämnden och arbetsförmedlingen och med fackorganisationer. Det kunde också meddelas att AMS beviljat tillfälligt sysselsättnings-

bidrag för högst 138 personer för tiden 1 juni–31 december 1977. Bidragets storlek var 75 procent av löner och lönebikostnader. Utbildningsverksamheten följde tre huvudlinjer:

- 1 intern preparandutbildning
- 2 omskolning (SÖ AMU)
- 3 facklig utbildning

Den företagsinterna utbildningen hade främst syftat till att förbättra de anställdas kunskaper i för framtiden nyttiga ämnen, t ex matematik, mätningsteknik och arbetsmiljö, och att ge vederbörande studievana inför omskolningen till nya uppgifter. För verksamheten utgick bidrag med 25 kr per timme fram till årets slut.

Omskolningen skedde på AMU-centret i Hedemora och i den lokala filialen i Vikmanshyttan. Utbildningen hade rönt stor uppskattning och kursledningen hade lovordat det ovanligt stora intresset med obetydlig frånvaro och goda studieresultat. Det pågick även facklig utbildning i linje med medbestämmandelagen.

Inför industrisemestern hade varmvalsningen helt upphört. Därmed återstod av det gamla stålverket endast färdigställningen och slipningen.

Varmvalsverket stod i början på augusti tomt. Maskinerna var utplockade. Här skulle bli mekanisk verkstad. Ombyggnaden skulle börja inom kort. Smedjans ugnar höll på att rivas ut. Fagersta skulle ha den lokalen som lager.

Vad som nu behövdes var att ge de 138, som skulle få stöd för sysselsättning, meningsfullt arbete. Man räknade med att det behövdes 12 000 dagsverken. Av dessa fanns i början av augusti 6 000 klara, bland dem 1 500 dagsverken som kommunen hade föreslagit. 6 000 felades alltså, men länsarbetsnämnden hade gott hopp om att även det skulle lyckas. En intern tävling om idéer till meningsfull sysselsättning hade utlysts. Den medförde också i sinom tid (oktober) att man fick ihop det efterlysta antalet jobb.

Såväl den interna samrådsgruppen som den mera for-

mella gruppen med representanter för myndigheter sammanträdde efter ett fastlagt schema; den interna gruppen varje vecka, "myndighetsgruppen" varje månad. Den månatliga sysselsättningsplanen uppgjord i juni 1977 återges här. Den visar god överensstämmelse med den faktiska utvecklingen (s 63).

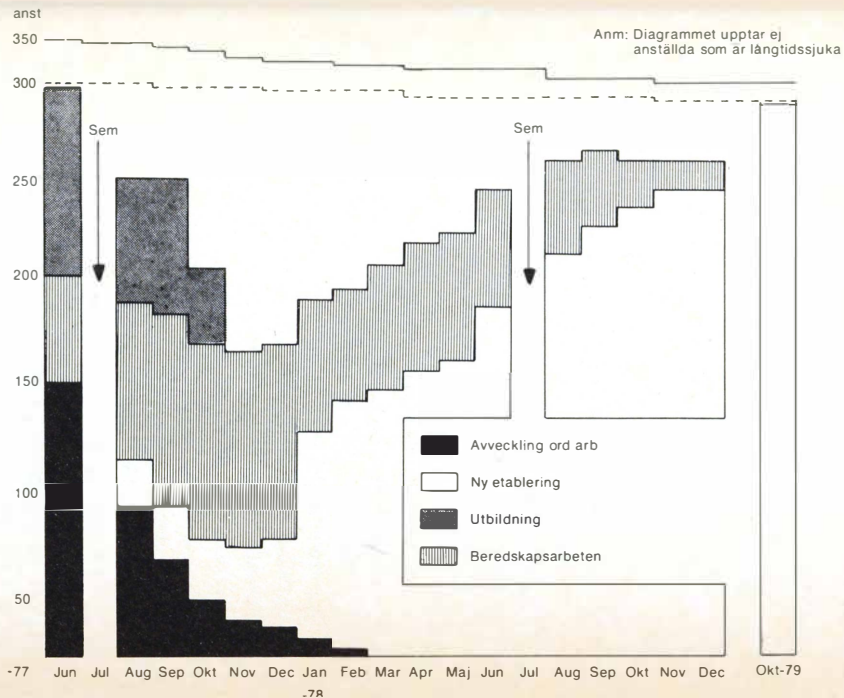
Den tidigare omnämnda markanvändningsplanen för samhället kunde presenteras i mitten av augusti. I samband med en presskonferens erinrades om att diskussionerna om detta projekt börjat försommaren 1976 men då blivit lagd åt sidan som en följd av brukets radikala omdaning. Nu hade man emellertid anledning att ta fram det igen, eftersom så många nyetableringar i Vikmanshyttan blivit aktuella.

Förslaget utgick ifrån att det gamla bruksområdet skulle omvandlas så att det efter hand skulle bli ett område med fristående industrier, och man ville med planen illustrera hur dessa industrier lämpligen kunde placeras. Samtidigt visade man på de utvecklingsmöjligheter som fanns för övriga samhällsfunktioner och för hur man skulle kunna anpassa samhället till den ändrade industristrukturen och därmed sammanhängande krav på samhällsservice. Man hade tankar inte bara om industriområdet utan också om hur tätortens centrum skulle planeras och hur bostadsområdena skulle läggas.

Kring månadsskiftet september/oktober – ett år efter nedläggningsbeslutet – konstaterades i pressen att Vikmanshyttan blivit ett exempel på hur man med gemensamma krafter kunde rädda ett till synes dödsdömt samhälle.

Det var främst de fackliga representanterna som nu svarade för optimismen, medan platschefen Tage Nordström t ex framhöll att det var en ganska svår period som man nu genomgick.

Många av de faktorer som måste till för att sökandet efter nya jobb skulle bli framgångsrikt var dock, framhölls det, för handen i Vikmanshyttan.

- 1 En bra *organisation* med goda utredningsresurser.
Gods kontakter med företagsledning, andra företag och myndigheter.

Ekonomiska resurser, enkla beslutvägar och kapacitet för informationsverksamhet och samråd.

- 2 Ett enkelt övergripande *mål* som kunde beskrivas i delmål både när det gällde att få nya företag till orten och när det gällde att bygga upp verksamhet i egen regi.
- 3 Rätt *personal* för ny företagsstruktur med hänsyn till utbildningsproblem, åldersfördelning etc.
- 4 Personalorganisationerna på platsen hade en *positiv inställning*. Detsamma gällde lokala och centrala myndigheter.
- 5 Vikmanshyttans *läge* var fördelaktigt ur bl a transportsynpunkt.
- 6 *Lokaler* av lämplig storlek, i lämpligt skick och med bra läge fanns tillgängliga.

Det var också möjligt att få till stånd lämpliga fastighetsbildningar.

- 7 Differentierat utbud av *bostäder* på orten men även i centralort.
- 8 Färdigexploaterad *industri- och bostadsmark*. Utbyggnadsmöjligheter/markreserver.
- 9 God *samhällsservice*. Vägar, kommunikationer.
- 10 *Rekreationsmöjligheter* i form av sport- och idrottsanläggningar och skogar och vatten för jakt och fiske.

En fråga som berördes såväl internt som i pressen var huruvida man skulle inrikta sig på att försöka få tag i företag som ville flytta till Vikmanshyttan eller om man snarare skulle leta efter bra produkter. Det senare ansågs ge en mera dynamisk inriktning åt verksamheten. När det gällde redan existerande företag hade det visat sig att det inte sällan var frågan om sådana som hade akuta svårigheter, vilka man på detta sätt hoppades komma ifrån, snarare än om särskilt utvecklingsbara rörelser.

Avstamp för ett nytt Vikmanshyttan

En sorts avslutning på ett avsnitt i Vikmanshyttans historia kan sägas ha inträffat den 25 november, då samtliga anställda bjöds på en fest, avsedd att markera ett avstamp för det nya Vikmanshyttan.

I ett anförande vid detta tillfälle konstaterade Erik Sundblad, att företagsledningen 1966 ansett att Vikmanshyttan borde ha en god framtid som specialstålverk, samordnat med Söderfors. Men så blev det nu inte. Förutsättningarna för verksamheten ändrades radikalt på några få år, för Vikmanshyttan liksom för så många andra industrier i Sverige. Förändringarna skedde oerhört snabbt. Bedömningarna fick ändras inom loppet av några månader.

Vid denna tid höll ytterligare etableringsplaner på att bearbetas. Inför styrelsens sammanträde i december lämnades en utförlig redogörelse för dessa planer mot bakgrund av det allmänna läget i Vikmanshyttan.

Till en början konstaterades här att man nu kommit så långt i arbetet på nyetableringar, att man inte längre ansåg sig arbeta i ett akut skede utan kunde studera och analysera uppslag på längre sikt. Det framhölls att man i sitt sökande efter nya sysselsättningar kommit i kontakt med en ny typ av "upppinnare", välutbildade personer vilkas verksamhet ofta var mycket väl organiserad. Arbetsinriktningen hos de företag upppinnarna drev var att lösa gamla problem med modernaste metoder såsom datorteknik, elektroteknik och reglerteknik. I andra fall var det fråga om företag som använde moderna plasttyper i olika nya sammanhang. Några av de produktidéer som kommit upp på de här områdena ville man gärna gå vidare med.

Först gjordes emellertid en sammanfattning av etableringsverksamheten, som hade givit till resultat att totalt 330 arbetstillfällen beräknades säkrade i Vikmanshyttan under andra halvåret 1979. Det innebar inga stora förändringar gentemot tidigare uppställningar.

Beträffande sysselsättningsutvecklingen konstaterade att man jämfört med läget i september 1976 hade kommit ner till 380 personer, beroende på att ett antal personer slutat sin anställning, flyttat eller gått i pension. De som sysslat med beredskapsarbeten uppgick till 105 personer 60 personer hade tagit plats i Domnarvet, medan 45 personer deltog i ombyggnadsarbeten i Vikmanshyttan.

Den tillverkning Stora Kopparberg nu ville lansera gällde produkter som var inriktade huvudsakligen på stor köksmarknaden. Gemensamt för dem var vidare att de skulle tillverkas i rostfritt stål och att man kunde använda samma maskinpark för tillverkning av alla produkterna.

Utvecklingen 1978

I mars hade arbetet med etableringarna kommit så långt att tiden var mogen att gå till offentligheten med ett meddelande om att de 400 arbeten som utlovats i oktober 1976 nu *i princip* var klara. Det som föranledde konferensen var att planerna på storköksprodukter nu hade mognat. Det nya företaget, dotterbolag till Stora Kopparberg, beräknades kunna sysselsätta 25 personer i ett inledningsskede och efter omkring fem år 75 personer.

Situationen beträffande etableringsverksamheten beskrevs på följande sätt:

Den personal som ännu inte hade fått nya jobb eller som var sysselsatt med utbildning för nya befattningar uppgick till 124 personer. Den fortsatta etableringen beräknades innebära att Vikmanshyttan vid halvårsskiftet 1979 skulle nå balans, dvs att all tillgänglig personal då skulle ha fått nya arbetsuppgifter i Vikmanshyttan. De olika projekter som var i gång eller där beslut om igångsättning förelåg redovisades på följande sätt:

- Fagersta, kallvalsverk – december 1976
- SSAB, Domnarvet, mekanisk verkstad – januari 1978
- Nordfor, skogsutrustning – november 1977

- Dalforsån, British Steel, elektroder – december 1977
- Vikmanshyttans Isolerglas – juni 1978
- Stora Kopparberg, Vikmanshytte Bruk, allmänna tjänster – januari 1978
- Wicum, apparater för matberedning – november 1978
- ERI, formverktyg – april 1978
- Dala Slip & Poler – augusti 1978

Dessa etableringar beräknades innebära 400 arbetstillfällen. I den siffran hade ingen hänsyn tagits till eventuella framtida expansioner. Arbetet på att skaffa ytterligare industrier till platsen skulle fortsätta. Samtidigt uteslöts inte att någon eller några av de nyetablerade företagen kunde råka ut för bakslag.

Vid presskonferensen gavs emellertid detaljerade uppgifter om hur den förutsedda sysselsättningen var uppdelad mellan de olika företagen. Det är givet att det här var frågan om approximativa tal, och de var approximativa även på det sättet att de räknade med olika tidshorisonter. Den beräknade sysselsättningen förutsågs bli uppnådd inom två till fem år, olika för olika företag. Vid offentliggörandet medförde detta en viss förvirring.

Pressens reaktion på redovisningen blev i stort sett positiv. Den kritik som framkom gällde främst att man i vissa fall räknade med ganska lång tidrymd innan sysselsättningstillfällena skulle bli verklighet. Andra tidningar konstaterade att det utan tvekan varit till fördel att den första reaktionen från september 1976, som gått ut på att se till att specialståltillverkningen till varje pris hölls vid liv, inte lett till något resultat. Att på det sättet framhärda med verksamhet i en krisbransch hade inte gett någon säkerhet i jobben på sikt. En övergång till en mera differentierad sysselsättning hade förr eller senare blivit ofrånkomlig. Den struktur som nu framträdde borde ge större trygghet för framtiden.

Man hade nu kommit in i en lugnare fas.

Den mekaniska verkstaden började köras in i början på juli. Ungefär samtidigt beviljade AMS lokaliseringsstöd för Wicum AB. I oktober konstaterades att kallvalsverket utnyttjades till fullo och att nyanställningar var aktuella.

Under sommaren 1978 fick Vikmanshyttan ta emot studiegrupper från flera platser, bl a från Horndal och Kiruna. Sedermera kom också en grupp amerikanska fackföreningsrepresentanter, inbjudna av Metallindustriarbetareförbundet i Sverige. Vårdarna, dvs Metalls folk, framhöll bl a att det i varje fall skulle ha varit omöjligt att fortsätta att producera specialstål i Vikmanshyttan. Övergången från gamla till nya jobb sades ha gått förvånansvärt smidigt och utan större slitningar eller psykisk påfrestning för de anställda.

Slutligen må nämnas att ett par representanter för den särskilda organisation för nyetablering på krisdrabbade orter som finns inom British Steel Corp. besökte Vikmanshyttan i april 1979. Även engelsmännens reaktion var positiv. Vad de särskilt fäste sig vid var att samhället med sin nya mångsidighet sannolikt skulle bli öppnare och fungera bättre än tidigare. De såg som en särskild fördel för Vikmanshyttan att arbetslokalerna, som med sin spridda gruppering kanske inte varit särskilt ändamålsenliga för stålproduktion, just därför passade så bra för nyetableringar av den art som nu blivit ett faktum.

Under sommaren 1979 redovisades även resultat av en kurs i sociologi, som ägnat sig åt att studera konsekvenserna av omstruktureringen i Vikmanshyttan. Det visade sig att en majoritet av dem som fått nya jobb trivdes bättre med dessa än med de gamla. Bortfallet vid enkäten hade emellertid varit mycket stort. Kursledaren, fil dr Jürgen Hartmann, framhöll att man ofta alltför ensidigt betonar de negativa konsekvenserna av strukturuomvandlingar, och som förklaring till den reaktion som kunnat avläsas trodde han att de nya jobb som vederbörande fått helt enkelt

uppfattades som mera intressanta och meningsfulla än de tidigare.

Liknande synpunkter framfördes vid intervjuer i ett reportage i Metallarbetaren 5/1979. Här framhålls att de kurser personalen fått gå igenom har givit bättre perspektiv, inte minst på egna, tidigare arbetsuppgifter. En intervjuad menar att jobbet i smedjan, som förr uppskattats så högt, inte skulle accepterats efter utbildningen. I det nya läget skulle man nog ha vänt i dörren.

– När man var i smedjan visste man inte om något annat. Genom AMU har vi fått upp ögonen för vilka möjligheter som finns. Det är det bästa som hänt oss. Man har ett annat självförtroende nu.

– Arbetsmiljön i en verkstad är mycket bättre än i smedjan. En verkstad kan också göra många olika produkter. Den blir inte så känslig för konjunkturer och kriser.

Metallarbetaren redovisar för övrigt en provkarta på reaktioner inför de nya uppgifter personalen nu fått. Det är lättförståeligt att det somliga ser som positivt – omväxling i arbetet, nya frågor att tackla – inget andra oro och osäkerhet.

Värt att nämna är också ett besök av en specialist på arbetsmarknadsfrågor, professor Ruth Ruttenberg, i augusti 1978, vilket avsatte en artikel i publikationen *Employment and Training Reporter*.

Artikelns avslutning är karakteristisk för innehållet:

"In Vikmanshyttan, structural change occurred without the disruptions and trauma that so often accompany plant closings and layoffs. The process which has been successful at Vikmanshyttan deserves consideration by economic policy makers. At least in this one case, political, economic, and social forces all benefitted from a concentration of labor market policies and from joint cooperation by government, management, and labor."

Omdaningen fullföljs

Hösten 1979 fortgick omvandlingsarbetet. Två av företagen, kallvalsverket och elektrod fabriken, hade en gynnsam utveckling. Även Wicum såg förhoppningsfullt på framtiden. Isolerglas var helt beroende av byggnadsverksamheten i landet, vilken inte var särskilt livlig. Ett helt nytt företag hade startats, Kompositprodukter, med tillverkning av plastprodukter armerade med kolfibrer. Det befann sig ännu i ett första uppbyggnadsskede. Företaget ägs till 90 procent av Stora Kopparberg. Ett transportföretag med tre anställda hade förlagts till orten. Den gemensamma administrationens tjänster hade blivit mindre efterfrågade än beräknat med därav följande personalreducering.

Ur sysselsättningssynpunkt var läget följande:

Sedan september 1976 hade 130 personer pensionerats, avlidit eller slutat. Nio personer var inte disponibla på grund av t ex tjänstledighet eller långtidsfrånvaro som följd av sjukdom. Vid industrierna och i administrationen var 294 personer anställda. Externt hade dessutom av olika anledningar 34 personer rekryterats till Vikmanshyttan.

I augusti 1980 hade man nått en slutpunkt. Då avvecklades definitivt den gemensamma serviceorganisationen i Vikmanshyttan. De nio företagen på orten bedrev fortsättningsvis sin verksamhet helt oberoende av varandra.

Av dessa nio hade tre anknytning till Stora Kopparberg, Isolerglas (43 anställda), Wicum (26) och Kompositprodukter (7). Den mekaniska verkstaden (137) fungerade som en del av SSAB. De övriga fem var Fagersta med kallvalsverket (60), Nordfor Teknik (17), som nu hade ingått i Electroluxkoncernen, Dalforsån (32) samt de två serviceföretagen Dala Slip & Poler och Fälths Last & Traktor. Sammantaget var det fråga om ungefär lika många anställda som ett år tidigare, omkring 330. Stora Kopparbergs representanter var emellertid fortfarande

optimistiska beträffande den fortsatta utvecklingen.

En beräkning av kostnaderna för omställningen i Vikmanshyttan måste innehålla flera moment av godtycke. Ett exempel är att de industrilokaler som överlåtits till de nya företagen inte åsatts något värde. De kostnader Stora Kopparberg haft för kontaktverksamhet i etableringsfrågorna är inte möjliga att exakt beräkna. Inte heller för utbildningskostnaderna kan en exakt summa redovisas.

Det kan emellertid konstateras att Stora Kopparberg jämte de företag som byggts upp på orten i initialskedet investerat sammanlagt drygt 54 Mkr, av vilka 5 Mkr utgör bidrag från AMS och drygt 23 Mkr lokaliseringsslån. I summan ligger kostnader för ny-, till- och ombyggnader samt anskaffning av maskiner, patent- och licensrättigheter.

Utöver dessa investeringar har de berörda företagen tillskjutit det rörelsekapital som varje företag binder bl a i form av lager och kundfordringar.

Under perioden 1977–79 beräknas Stora Kopparberg tillsammans med AMS och AMU ha haft nettokostnader för avveckling, sysselsättningsskapande åtgärder och utbildning på sammanlagt 23 Mkr. Härav faller omkring en tredjedel på Stora Kopparberg och två tredjedelar på statliga myndigheter.

Med de åtgärder som ligger bakom dessa summor beräknas i själva verket fler än de mångomtalade 400 arbetena vara förberedda. Någon slutsummering beräknar man inte kunna göra förrän 1983.

Kontot är heller ingalunda avslutat med dessa poster. Till dessa kan t ex läggas kostnaderna för upprustning av samhället, som bekostats av AMS och kommunen med omkring 9 Mkr. Det bör också påpekas att verksamheten i Vikmanshyttan ännu så länge går med förlust för Stora Kopparberg.

2 Erfarenheter från Vikmanshyttan

Åslingdoktrinen och dess effekter

Åslingdoktrinen kodifierade den under 70-talet framväxande förändrade inställningen till strukturomvandlingar. När saken blev aktuell hösten 1976 uppfattades den som att företag som etablerat sig på en ort har ett socialt ansvar mot orten vid strukturförändringar och ett förstahandsansvar för sysselsättningen.

I sin bok *Industrins kris och förnyelse* (1979) ger industriminister Åsling doktrinen en vidare tolkning. Han skriver:

”Strategin i trepartiregeringens näringspolitik grundades bl a på ett par odogmatiska politiska utgångspunkter.

Företagen och branscherna har ett ansvar att själva inom ramen för tillgängliga resurser medverka i strukturella förändringar. Företagens kompetens är en viktig tillgång, som inte kan eller bör ersättas av administrativa åtgärder. Företagens aktiva medverkan är en förutsättning för att upprätthålla och utveckla en decentraliserad företags- och beslutsstruktur. Detta är i sammanfattning detsamma som Åslingdoktrinen” (s 112).

Åslingdoktrinen i denna allmänna form berör inte det som 1976 uppfattades som det väsentligaste, nämligen att företaget, Stora Kopparberg, skulle känna ett ansvar inte för att erbjuda de anställda nya jobb inom koncernen, vilket man gjorde, utan för att skapa nya sysselsättningstillfällen på orten – Vikmanshyttan. Man kan fråga sig om doktrinen modifierats mellan de nämnda åren.

I just fallet Vikmanshyttan kan man påstå att en ansvarsförskjutning ägde rum. Företaget kom att påta sig uppgifter som säkerligen inte var beräknade, att tillsammans med fack och myndigheter skapa nya arbetstillfällen på orten. Och det tog tid. Först fyra år efter nedläggnings-

beslutet kan det uppsatta målet påstås ha tillnärmelsevis nåtts.

Man kan göra tankeexperimentet att sätta sig in i vilka åtgärder som myndigheter och företag skulle vidtagit om nedläggningen kommit 1966 i stället för 1976. Mot bakgrund av den rörlighetsfilosofi som då var förhärskande är det troligt att tyngdpunkten av ansträngningarna skulle satts in på anvisning av arbeten på andra orter, i synnerhet som konjunktursituationen då var annorlunda än 1976. Orten Vikmanshyttan skulle säkert ha ändrat karaktär och mera blivit ett samhälle som arbetskraften pendlade till och från (jfr Bäck-Wilund, Rapport från PA-rådet 0085/75 s 123 rörande nedläggningen av pappersmassfabriken i Jössefors 1968). För orten Vikmanshyttan vågar man alltså påstå att Åslingdoktrinen, som den uppfattades hösten 1976, hittills haft positiva effekter.

Såvitt bekant har inte Åslingdoktrinen tillämpats eller kunnat tillämpas vid någon annan större nedläggning efter 1976. Möjligen kan det påstås att den haft en viss återhållande verkan i Olofström. Kanske också i Hälleforsnäs, men lösningen där blev att staten förhandlade fram ett beslut med en ny ägare, som blev dyrbart för statsverket. Frågan aktualiserades i Spännarhyttan och Surahammar hösten 1980. Här ställdes ägaren, ytterst ASEA, inför det delikata problemet att skapa sysselsättningstillfällen på dessa orter samtidigt som företaget annonserade efter arbetskraft i Västerås.

Att doktrinen i sin ursprungliga form kunde tillämpas i Vikmanshyttan berodde förmodligen på tre saker. För det första var den nya regeringen klämd och måste agera för att lösa ett akut problem. För det andra var opinionstrycket ovanligt starkt. För det tredje berodde det säkert på att företaget var Stora Kopparberg, ett företag som har mycket stark förankring i länet och inte gärna ville ha ytterligare negativ kritik förutom nedläggningsbeslutet.

Dessa förutsättningar har inte rått i t ex Horndal som

drabbats av ett likartat nedläggningsbeslut. Här har debatten i massmedia varit förhållandevis ringa. Här är egentligen inte ett företag utan två ansvariga. Den lokala opinionen har inte heller varit lika artikulerad som Vikmanshyttan (O. Stjernqvist, Falu-Kuriren 1980-08-20).

Paralleller kan även dras med nedläggningen av Good Years fabrik i Norrköping 1980. Beslutet uppsköts förvisso efter påtryckningar från industridepartementet, men några möjligheter att tillämpa Åslingdoktrinen fanns inte, eftersom företaget knappast kände sig ha större anledning att ta särskilt stor hänsyn till opinionstrycket.

Slutsatsen blir att vad som lätt kan uppfattas som tillfälligheter avgör vilka orter som stöds och vilka som får klara sig själva. Oklarheter om vilka regler som gäller får till följd att förhandlingsspelet runt nedläggningar fått allt större betydelse och där de företag som av olika skäl är mest känsliga för opinionstrycket tvingas ta på sig kostnaderna. En ansvarsförskjutning kan således ske, men på icke i förväg kända villkor.

Även om nedläggningsbeslutet i Vikmanshyttan fått stor publicitet i massmedia har debatten om Åslingdoktrinen inte varit särskilt livlig. I ett inlägg (Ekonomisk Debatt 3/77) menade Hans Tson Söderström att den strategiska effekten för företagens del säkerligen skulle bli att större företag framdeles skulle komma att undvika etablering på små orter, dvs på längre sikt skulle doktrinen komma att motverka sitt eget syfte. Söderström menade att företagen säkert kunde åläggas att bära en större del av den samhälls-ekonomiska kostnaden för friställningar, men det måste ske med klara riktlinjer så att företagen kan överblicka de framtida konsekvenserna av sitt handlande. I Aktiespararnas Förening ägde en debatt rum i mars 1977 (Aktiespararnas skriftserie 4/77). Industriminister Åsling menade då att politiken innebar en decentralisering av ansvaret för selsättningen ut till företagen, vilket samhället hade all anledning att stödja: "Ty har man inte en press på företags-

ledningarna att ha ett förstahandsansvar för sysselsättningen, så får man inte heller in planeringen för strukturändringar i företag på ett så tidigt stadium som man måste ha." Anders Wall (Beijer-Invest) framhöll att det var företagens direkta ansvar att lösa de kortsiktiga sociala problem som uppstår. Åslingdoktrinen leder inte till nyetableringar på små orter. Företagens sociala ansvar måste vara att på lång sikt garantera överlevnad genom långsiktig lönsamhet. P-O Edin (Metall) förklarade och försvarade strukturuomvandlingen historiskt, som en kamp mot fattigdomen, men att läget på 70-talet var annorlunda. Nu krävdes mera socialt lojala företag. De skulle skapas genom en ändrad maktstruktur i företagen (löntagarfonder).

Åslingdoktrinen är naturligtvis i sig inget mål utan ett försök till ett medel att komma tillrätta med det som sammanfattas under benämningen strukturuomvandlingens välfärdsförluster. Detta problem, som under 60-talet och tidigare löstes med arbetsmarknadspolitiken och med successivt stöd av lokaliserings- och regionalpolitik, har under 70-talet kompletterats med industripolitik och lyfts in i företagen utan att de förhållandevis klara regler som tidigare rått har ersatts med nya. Politiken hittills har präglats av ad hoc-lösningar och förhandlingar.

Beslut om nedläggningar

Oavsett ägarform och oavsett ekonomiskt system uppkommer i ett industrialiserat samhälle strukturuomvandlingsproblem, som innebär omställning för individer och säkert också i många fall negativa konsekvenser. Men hur, när och av vem skall sådana beslut fattas?

I Vikmanshyttefallet har kritik riktats mot att beslutet om nedläggning dels kom gradvis, dels kom oväntat. Som skäl för att beslutet kom oväntat har hänvisats till den femårsplan som utarbetades inom specialståldivisionen våren 1976. Planen baserades bl a på antagandet att pro-

duktionen och därmed försäljningen under femårsperioden skulle eller måste öka med 50 procent. Planen uppfattades dock inte av styrelsen som realistisk. Sett mot bakgrund av den faktiska utvecklingen kan också konstateras att planen inte skulle ha hållit. Orderingången för specialstålindustrin har under hela perioden 1976–80 varit lägre för branschen än 1974 års nivå. Lönsamheten har varit under noll samtliga år (Beckeman, *Konjunkturutvecklingen*). Att styrelse och division har olika uppfattning om framtiden är säkerligen inget ovanligt. Det är självklart divisionens uppgift att plädera för sin sak inför styrelsen och styrelsens att ansvara för helheten. Ytterst måste det ändå vara så att de som är ansvariga för helheten fattar övergripande beslut. Men detta kan komma i konflikt med medinflytande i företaget.

Kritik riktades mot att personalen inte hade något medinflytande över beslutet om Vikmanshyttans öde. Detta är riktigt i den meningen att de anställda i Vikmanshyttan inte hade ett medinflytande som innebar att stålverket behölls. Fackliga representanter fanns dock i Stora Kopparbergs styrelse.

Även här är det dock sannolikt att det fanns olika uppfattning om vad som var klokast att göra på skilda nivåer. Det bör även tilläggas att den sk Åslinggruppen i sin första rapport konstaterade att enighet rådde om behovet av en strukturomvandling inom specialstålindustrin (*Rapport 1976-11-03*).

Då förhandlingar om nedläggningen startade begärde Stora Kopparberg snabbt besked med hänvisning till marknadsskäl. De fackliga organisationerna i Vikmanshyttan protesterade mot den korta tiden, eftersom möjligheterna att utforma alternativ då blev mycket små. Denna period kunde kanske ytterligare ha förlängts. Frågan är vad resultatet skulle ha blivit. Den segdragning inför öppen ridå som kännetecknat tex förhandlingarna om Landskronavarvet manar knappast till efterföljd. Uppen-

barligen är en sådan process destruktiv genom att potentiella kunder drar sig för att beställa varor hos en leverantör som man inte säkert vet skall finnas kvar och att den arbetskraft som kan överger arbetsplatsen för något säkrare. Resultatet blir i båda fallen detsamma – en nedläggning. Frågan är vilken process som är minst smärtsam för de inblandade och för samhället.

Något entydigt svar om när, var och hur beslut om nedläggningar skall fattas finns inte. Klart är emellertid att besluten leder till konflikter, som kan vara svårbemästrade. Risken finns att blott insikten om detta leder till beslutsförlamning och fördröjning, som i ett längre perspektiv är till men för såväl arbetskraften som företaget.

Effekter av strukturuomvandlingen i Vikmanshyttan

Som framgår av det föregående ställde politiker och fack bestämda krav på att ersättningsarbete på orten skulle anskaffas för dem som blev arbetslösa genom beslutet om nedläggning av stålverket. Utgångspunkten för hela agerandet blev att jobben skulle bli kvar på orten. Genom gemensamt arbete mellan fack, företag och myndigheter har detta lyckats i så måtto att sysselsättningsmålet enligt företagsledningen anses uppnått hösten 1980. De investeringar som gjorts för detta belöper sig till 51 Mkr. Därtill skall dock läggas avvecklings- och utbildningskostnader etc på 23 Mkr. Stora Kopparberg har svarat för omkring en tredjedel av avvecklings- och utbildningskostnaderna. Effekten av denna insats har blivit att nio nya företag lokaliserats till Vikmanshyttan, vilket inte skett utan möda.

Totalt har ett 50-tal projekt undersökts, varav således nio bedömts som relativt säkra. Om man skärskådar dessa finner man att kallvalsverket (60 arbetstillfällen) som övertogs av Fagersta med all sannolikhet skulle ha fortsatt

ändå. Den mekaniska verkstaden (137 arbetstillfällen) fanns det planer på redan före nedläggningen. Det var bara lokaliseringen som ändrades, dvs ungefär hälften var inte nya arbeten i egentlig mening. De övriga är relativt små arbetsplatser, vilket de också naturligt nog bör vara. Nya och relativt oprövade idéer startar inte i stor skala.

Erfarenheterna av detta är att det tar tid, lång tid, att skapa arbetstillfällen. Situationen är ju inte sådan inom näringslivet att företag har lönsamma investeringsobjekt på lager, som kan tas fram vid lämplig tidpunkt. Ett naturligt behov av ny arbetskraft uppstår vanligen som resultat av en pågående framgångsrik och därför växande verksamhet. Arbetstillfällen som inrättas på andra premisser blir artificiella. Om det inte gäller någon form av skyddad verksamhet blir de därmed också osäkra.

Ett exempel på en naturlig men även tursam omstrukturering är Ställdalen, där en sulfittfabrik i Stora Kopparbergs ägo sedan 1961 var nedläggningshotad. Beslut om nedläggning kom 1969. Ungefär vid samma tidpunkt hade inom Stora Kopparberg väckts planer på tillverkning av fibertyg. Denna tillverkning lokaliserades till Ställdalen. Vad som är anmärkningsvärt i fallet Ställdalen är dels att det råkade finnas en produkt som då var marknadsmässigt lämplig att utveckla, dels att det trots detta tog tre år, från 1969 till 1972, innan idén omsatts till produktion på platsen.

Omlokalisering av arbeten är inte detsamma som att skapa nya. Dessutom innebär detta att andra orter känner sig hotade. Belysande för detta är förslaget att flytta tillverkningen av armeringsnät och bockat armeringsstål från Domnarvet till Vikmanshyttan, där ett avgörande skäl till att detta inte blev av var att facket sade nej. I sin första rapport yttrade Åslinggruppen att en flyttning till en del skulle innebära att problemen överfördes från Vikmanshyttan till Domnarvet (*Rapport 1976-11-03*).

En stor kraftsamling av företag, fack och myndigheter

gjordes i Vikmanshyttan. Det har vitsordats att samarbetet fungerade väl. En fungerande samarbetsorganisation kom snabbt igång. Intervjuer hölls med varje enskild arbetstagarare. Företagsläkaren kom att spela en viktig roll. Arbetsmarknadsmyndigheterna startade raskt utbildnings- och andra stödåtgärder. En hake vid nyetableringarna har emellertid varit att kommunens markanvändningsplan för bostäder inte varit klar.

Det sätt på vilket avvecklings- och uppbyggnadsarbetet lades upp och genomfördes i Vikmanshyttan borde ge erfarenheter som kan nyttiggöras i liknande sammanhang.

Kan strukturproblemen lösas med tidigare information och bättre planering?

I Vikmanshyttefallet såväl som i andra nedläggningsfall kritiserar ofta företagsledningen dels för att information inte har lämnats tidigare, dels för att företagets planering är dålig. Mer information tidigare hade i detta fall dock inte löst själva kärnfrågan. Alla parter var ju uppenbarligen överens om, redan sent på hösten 1976, att en strukturomvandling var nödvändig (*Rapport 1976-11-03* s 14).

En uppfattning är att lösningen på problemet strukturomvandling heter bättre och mer långsiktig planering. Sys-selsättningsutredningen framkastar att "en tänkbar väg vore att införa ett krav på att planer på nedläggning skall anmälas till myndigheterna viss tid – förslagsvis två år – innan nedläggningen skall genomföras".

De företag som bryter mot detta skulle utsättas för vissa sanktioner. Efter viss eftertanke konstateras dock att "sådana åtgärder som här skisserats skulle endast bli effektiva under förutsättning att de företag, där nedläggningen eller driftsinskränkningen genomförs har sådana ekonomiska resurser att det kan uppfylla en sådan ekonomisk förpliktelse" (SOU 1979:24 s 287). Utredningen vill dock att frågan skall utredas ytterligare.

I fallet Billerud misslyckades dock en långsiktig nedläggningsstrategi. Den planerade femåriga nedläggningsperioden blev kortare. Den s k planeringsparadoxon motsäger också en sådan metod: Ju större föränderlighet och osäkerhet, desto större anledning att försöka förutse den framtida utvecklingen, eftersom den torde komma att kräva förändrade strategier, men desto mindre möjlighet att göra det (Ds I 1980:18 s 50).

Belysande i detta sammanhang är en utredning om det s k DIS-systemet som bl a inneburit insamlande av statistiska data om företagens väntade framtidsutsikter på fem års sikt. Omdömet om materialet från utredningen var att data på tre till fem års sikt var så osäkra att de inte kunde läggas till grund för beslut. Företagen torde idag inrikta sig på en flexibel strategisk planering (Ds I 1980:5).

Slutsatser

Av de rapporter och utredningar som publicerats under 70-talets senare del med anledning av den industriella krisen finns det ingen som ifrågasätter nödvändigheten av fortsatt strukturomvandling. Skälet till detta är naturligtvis att den svenska ekonomin är en marknadsekonomi och därtill starkt utlandsberoende. Vidare bidrar de fortsatta kraven på ökad materiell välfärd.

Samtliga talar om behovet av industriell expansion på nya områden, men förhållandevis liten uppmärksamhet ägnas åt de avvecklings- och omställningsproblem som strukturomvandlingen orsakar. Bjurelrapporten anser att omställningsprocessens negativa verkningar minskar vid bättre fungerande marknader och högre tillväxt. Sysselsättningsutredningen efterlyser bättre och mer långsiktig planering på alla nivåer och föreslår därtill ökat stöd till flyttningar för att omställningsproblemen skall klaras. Bostonrapporten berör inte alls denna fråga. IVAs rapport konstaterar på sista sidan att strukturell omställning tar

lång tid, t o m mycket lång tid. Statens Industriverk (SIND) belyser de målkonflikter som uppstår vid strukturomvandlingar och påpekar att antalet målkonflikter ökat under 70-talet.

Forskning om nedläggningar är relativt ny i Sverige. Den startade i början av 60-talet. Den började med studier av vad konsekvenserna av nedläggningar blev på individnivå och fortsatte med studier av konsekvenserna på lokal och regional nivå och beräkningar av samhällsekonomiska konsekvenser (*Emmabodarapporten* s 120). Det finns också några skildringar av hur nedläggningsförlopp uppfattas, t ex om just Vikmanshyttan, gjorda vid Tekniska Högskolan (KTH). Eftersom deras rekommendation är att de negativa konsekvenserna av systemets strukturomvandling måste mötas "dels genom kamp mot de negativa konsekvenserna i varje fall och dels genom en kamp som strävar efter att upphäva systemets grundvalar, dvs den privatekonomiska anarkin", har den mindre relevans i en diskussion om hur problemen skall lösas i dagens samhälle (KTH 1976:9 s 67).

Erfarenheterna från Vikmanshyttan är för det första att Åslingdoktrinen är ett trubbigt instrument som dock kan hjälpa till att lösa ett problem på en ort. På längre sikt kan den komma att bidra till att företag drar sig för att investera på mindre orter. Åslingdoktrinen innebär ju inte heller, vilket man lätt kan förledas tro, att otrygga eller utslagna arbeten ersätts med trygga. För stunden kan det tyckas så, men utvecklingen på längre sikt kan vara minst lika osäker i nyetablerade och nyinflyttade företag. En förutsättning för Åslingdoktrinen är faktiskt att företagen är solida och därmed motståndskraftiga vid strukturomvandlingar. Men lönsamhet och soliditet har sjunkit i svensk industri. För att underlätta strukturställningar har Åsling själv föreslagit avsättningar till s k trygghetsfonder, en sorts investeringsfonder som får utnyttjas då strukturella problem uppstår.

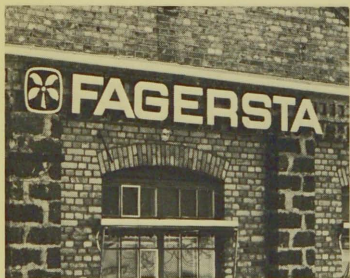
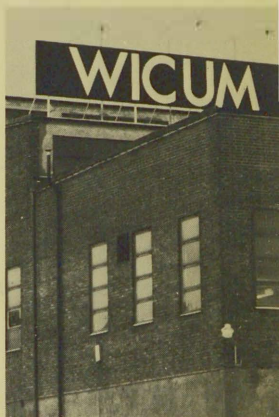
För det andra visar fallet Vikmanshyttan de stora beslut- och informationsproblem som uppstår och som kommer att öka i takt med medinflytandet. Att komma fram till beslut vid omstruktureringar som tillfredsställer alla i beslutögonblicket torde inte vara möjligt. En påtaglig risk finns att styrelsen blir ett partssammansatt förhandlingsorgan som blir handlingsförlamat när handlingskraft är just vad som behövs. Erfarenheter från skogskooperationen pekar på detta (Kilander, *Intressepolitik, företagsägande och löntagarfonder* s 12 f).

För det tredje löser inte en mer långsiktig planering omställningsproblemen. Företag har inte affärsmässigt vinstgivande idéer liggande på lager i avvaktan på strukturförändringar. Det kontinuerliga utvecklingsarbetet på ny teknik och nya produkter bör dock kunna förstärkas inom ramen för en flexibel strategisk planering.

För det fjärde inställer sig alltid en viss handfallenhet och förvirring vid en större strukturomvandling. Erfarenheterna från Vikmanshyttan visar dock att svårigheterna kan bemästras under gynnsamma förhållanden. Här fanns driftig ledning för omdaningsarbetet, erforderliga resurser, stor uppmärksamhet, vilket ökade trycket, och trots allt ett hanterligt problem.

Nedläggningen av specialstålverket i Vikmanshyttan blev det första stora ärendet på industriminister Nils G. Åslings bord efter regeringsskiftet 1976. Fallet har av somliga framhållits som ett exempel på kapitalistisk maktfullkomlighet, av andra som föredöme för hur ett stort företag med samhällsansvar löser problem vid strukturförändringar.

Den här boken analyserar Vikmanshyttan ur företagsledningens – Stora Kopparberg – perspektiv.

Omslag: Artmen, Göteborg